

ARANY LÁSZLÓ MESEÉRTELMEZÉSE

Dolgozatomban a népmesére vonatkozó írásainak újraolvasásával azt próbálom bemutatni, milyen, a népmese mibenlétére, jelentésére, értékére vonatkozó koncepciót alkotott meg Arany László a 19. század utolsó harmadában. A vizsgált szövegek kettős jellegűek: egyfelől reflexív, teoretikus és/vagy kritikai írások (korabeli népmeseegyűjteményekről szóló bírálatok, polémiák, népmeséről szóló értekezés, meseközlések jegyzetapparátusa), másfelől maguk a lejegyzett, szerkesztett, közzétett mesék, melyek Arany László textualizációs gyakorlatát szemléltethetik. A népköltészetre vonatkozó vizsgálatok a tudományos megismerés egy formájaként a 19. század végén nyerték el legitimitásukat, az ezt megelőző időszakban a népmese megismerésére és értelmezésére vonatkozó törekvések nem bírtak ilyen státusszal. A népmeseegyűjtésekre és közlésekre vonatkozó kritikus normakészlet is változékony volt; ezért érdemes arra is figyelemmel lenni, miként kapcsolódott Arany László a hazai és nemzetközi meseértelmezéshez, és milyen elvek mentén alakította a népköltési gyűjtés és szövegközlés gyakorlatát. Arany László köztes szerepet töltött be a magyar mesék kutatását kezdeményező Henszlmann Imre, illetve a szaktudományos szövegfolklorisztika módszertanának kidolgozója, Katona Lajos között, miközben sok szempontból Arany János mesére vonatkozó nézeteit képviselte vagy ültette át a gyakorlatba.

Ellinger Ede: *Arany László* (1883)
MTA KIK Kt. Ms. 10206/3.

Az Arany család kéziratos mesegyűjteménye

Arany László (1844–1898) első, nyomtatásban megjelent műve, az *Eredeti népmesék* című gyűjtemény volt, mely 1862-ben látott napvilágot. Az ennek alapjául szolgáló kéziratos mese- és találosgyűjtemény a második világháború után került elő a Magyar Tudományos Akadémia pesti főépületének pincéjéből, több ezer oldalnyi egyéb, rossz állapotban lévő, rendezetlen, jelzet nélküli kézirat részeként. A kéziratokat ekkor az MTA Kézirattárában a Kisfaludy Társaság, illetve Kriza János 19. századi népköltési gyűjtései közé sorolták be, és vegyes tartalmú, népköltési szövegeket tartalmazó kolligátum-kötetekbe kötötték be. Az 1950-es évek végén a szüzsék és címek azonossága/hasonlósága, illetve az Arany családtagok kézírásával való összehasonlítás nyomán azonosították a név vagy szignó nélküli kéziratokat az Arany család kézirataiként.¹

A közeljövőben megjelenő kritikai kiadás² harmincnégy kéziratos meseszöveget tudott az Arany családhoz sorolni, a lejegyzőket pedig a következőképpen azonosította: Arany Jánosné Ercsey Julianna (1818–1885) öt mesét írt le, Arany László fiatal felnőttkori írásával egy mese maradt fenn, Arany Juliska (1841–1865) tizenhét mesét, míg egy egyelőre azonosítatlan lejegyző hét mesét jegyzett le. Több mese kézirátán is kimutatható, hogy több személy működött közre a lejegyzésben: Arany Jánosné kéziratain pár sor terjedelemben, míg Arany Juliska, illetve az azonosítatlan lejegyző négy mesét írtak le együtt. A kéziratok egy részén Arany László felnőttkori írásával, ceruzával, illetve tollal írt javítások nyomai láthatók a szövegtesten vagy a margón; számos, eredetileg cím nélküli mesének ő adta később a címet is.

Az *Eredeti népmesék* megjelenésekor 18 éves Arany László csupán néhány alkalommal utalt arra, milyen szerepet játszottak családtagjai, valamint ő maga a mesék lejegyzésében, bár a kéziratok tanúsága szerint édesanyja és nővére meselejegyzése vitathatatlan, és e szövegek nyilvánvalóan a kiadott mesék alapjául szolgáltak. 1862-ben Arany László a család barátjának, Tompa Mihálynak küldött az *Eredeti népmesékből* egy példányt, kísérőlevelében pedig azt írta, hogy a meséket „Kőrösön gyűjtöttem”.³ Az 1867-ben, a Kisfaludy Társaságban megtartott, *Magyar népmeséinkről* című székfoglalójában két, az *Eredeti népmesékben* megjelent szöveg (*A kóró és a kis madár*;

¹ A kéziratos mesegyűjteményről lásd Kovács, 1969; 1982; DOMOKOS – GULYÁS, 2009.

² *Az Arany család kéziratos mese- és találosgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*. Szerkesztette és sajtó alá rendezte DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit.

³ „Édes Tompa bácsi! Itt küldök egy kötet népmesét, mit Kőrösön gyűjtöttem. Ha elolvas belőlök egy párt igen lekötelez vele.” Arany László Tompa Mihálynak, Pest, 1862. július 18. (MTA KIK Kt. K 513/1166; TOMPA, 1964, 378.)

A farkas-tanya) kapcsán nyilatkozott a következőképpen: „Mindkét mese az én gyűjteményemben jelent meg, s mindkettőt szóról szóra úgy vettem föl, a mint még tíz éves koromban papírra tettem” (ARANY L., 1867, 221.). Ez a kijelentés 1854 körüli meselejegyzésre vonatkozik tehát, és e két rövidebb, egyszerű szerkezetű, rímes-ritmikus szöveg valóban jól illeszkedik egy a mesék iránt fogékonyságot mutató tízéves gyerek repertoárjába.⁴

Arról, hogy édesanyja vagy nővére, illetve bárki más közreműködött volna a mesék „gyűjtésében”, vagyis lejegyzésében, Arany László, ismereteink szerint nem tett említést. Arany Juliska meselejegyzéséről is csupán Arany János Tompának írott, egykorú levélrészlete tanúskodik,⁵ illetve Gyulai Pálnak a 19–20. század fordulójáról származó nyilvános visszaemlékezése,⁶ melynek idején viszont már egyetlen érintett Arany családtag sem élt.

A kéziratos mesék lejegyzőjének lassú, bizonytalan, óvatos írása és az írásjegyek részleges egyezése miatt elképzelhető, hogy ezeket a meséket az 1850-es években, gyermekkorában Arany László írta le – ez a feltételezés azonban hiteles autográf írásminta hiányában egyelőre nem bizonyítható. Az ismeretlen lejegyző öt mesét írt le teljes egészében, egyet félbehagyott, egy mesének pedig csak szinte olvashatatlaná tett töredéke maradt fenn, míg Arany Juliskával közösen, mint említettem, négy mese szövegét írták le felváltva. A teljes terjedelmükben az ismeretlen lejegyző által leírt mesék *A Fehér ló fia* kivételével rövid állatmesék vagy formulamesék.

Ami tehát Arany Lászlónak a kéziratos mesegyűjtemény létrejöttében játszott szerepét illeti, egy mese esetében bizonyítható, hogy a szöveget ő jegyezte le, további néhány mese esetében csupán feltételezhető, hogy gyermekkorában ő írta le azokat részben vagy egészében. A lejegyzés(ek) mellett ugyanakkor nyilvánvaló a kéziratos meséken végzett *későbbi* szövegalakító beavatkozása.

⁴ A fennmaradt kéziratok között ez a két mese Arany Juliska írásában olvasható; ez azonban nem zárja ki azt, hogy e mesék szövegét Arany László is lejegyezhetette, hiszen például az Akadémiai Kézirattárban őrzött korpuszban *Az ördög-szerető* címmel kiadott mesének is megtalálható egy Arany Juliskától származó töredékes, valamint egy Arany László lejegyezte teljes változata.

⁵ „Hát ez a fiú, nem felcsapott authornak! Húsz iv népmeséje van már kinyomva Heckenastnál, melyet a nénjével gyűjtöttek még gyerek korukban, s kap érte 200 ftot.” Arany János Tompa Mihálynak, Pest, 1862. június 20. (AJÖM XVIII, 2014, 64.)

⁶ „Nem is egészen a maga [Arany László] gyűjteménye volt; nénje, Juliska, számos adalékkal járult hozzá. Ketten írták össze a gyűjteményt, megmutatták atyjoknak, a ki gondosan átnézte és kiadását eszközölte. László tovább folytatta a gyűjtést, de gyűjteménye e részét nem külön adta ki, hanem a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményébe beolvasztva. [...] Arany László a legjobb népi elbeszélők után indult; a mit ő és nénje gyermekkorukban hallottak, úgy látszik, hiven megtarták emlékökben, magok is sokszor elbeszélték másoknak s már koruknál fogva is képesek voltak egész naiv szellemben följegyezni. A hol netalán hibáztak, atyjok, a magyar népköltészet alapos ismerője, kijavította.” (ALÖM IV, 1901, 5–6. – Közbevetés: G. J.)

Eredeti népmesék (1862)

A kisalakú, nyolcadrét, egyszerű kiállítású, fűzött, illusztrációk nélküli,⁷ 328 lapot számláló könyv 1862 nyarán jelent meg: „*Eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Arany László. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. MDCCCLXII. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.” A kötet 31, címmel ellátott mese után 54, római számmal jelölt találóst, öt, ugyancsak római számmal jelölt csalimesét, illetve a találósok megfejtését tartalmazta. A harminchat mese a következő műfajokat reprezentálta: tizenhat tündérmese, nyolc formulamese (köztük három csalimese), öt állatmese, két novellamese, három tréfás mese, és csalimeseként további két mesezáró motívum.

Arany László úgy bocsátotta a nyilvánosság elé az általa szerkesztett kéziratokat, hogy semminemű kísérszöveggel nem látta el az *Eredeti népmesék* címet viselő kötetet. Eltérően a korábban megjelent vagy később közreadott magyar népmese-gyűjtemények szerkesztőitől, egyáltalán nem adott információt sem a mesék forrásáról, adatközlőiről, gyűjtési helyéről vagy idejéről, sem pedig arról, milyen értelmet vagy jelentést tulajdonít ő maga, a sajtó alá rendező ezeknek a szövegeknek. Tulajdonképpen pusztán a kötet címét és a maga szerepének megjelölését (*összegyűjtötte*) tekinthetjük a közölt szövegekre vonatkozó értelmező elemnek, két lábjegyzettől eltekintve. Az egyik egy szómagyarázat, a *Dongó meg Mohácsi* című mesében egy tájszó jelentését adta meg,⁸ a csalimesékhez pedig a szövegek használatára vonatkozó rövid leírás társult.⁹

⁷ A korszakban a népmese-gyűjtemények illusztráció nélkül jelentek meg, kivételt csak Erdélyi János *Magyar népmesék* című köte (1855) jelentett. A 19. századi magyar népmese-illusztrációkról lásd DOMOKOS, 2015, 108–133.

⁸ bodorka: „Vad lóher faj”(ARANY L. 1862, 249.).

⁹ „Mikor a gyermekek nagyon ráesnek valakire, hogy meséljen, s annak épen kedve van tréfálni velők, eféle mesékkal csalja meg a nagy kezdettől kíváncsivá lett és sokat váró gyermekeket” (ARANY L., 1862, 326.). Bár a csalimesék és a találósok is jellegzetesen gyerekeknek szánt műfajok (nem kizárólag, hiszen a találósok például a lakodalmi rítusban is fontos szerepet játszhattak), a szövegközlés egészéről nem állítható, hogy gyerekközönségnek készült volna. Holott ez fontos szempont volt az Arany Lászlónak is példaként szolgáló *Kinder- und Hausmärchen* esetében: a Grimm fivérek kiadásról kiadásra változtatták a szövegeket, annak érdekében, hogy a könyvet vásárló polgári szülők számára az gyerekeknek alkalmas olvasmánnyá jelleghessen meg (NAGY, 2015). Benedek Elek a *Magyar mese- és mondavilág*ban szintén úgy közölt szövegeket, hogy az ifjak épülése szempontjából problematikus szövegeket elhagyta (vagy átírta): „szándékosan mellőzők minden olyan, különben tán értékes mesét, a mely egy vagy más okból nem az ifjuság kezébe való. [...] az ötven év óta megjelent mesegyűjtemények tudományos szempontból igen becsek, de különösen az ifjuság kezébe nem adhatók, mert egy, tartalmánál fogva kifogástalan mesére legalább is öt mese esik, melyekben sűrűn fordulnak elő trágárságok, ízetlenségek,

Az *Eredeti népmesék* cím talányos. Feltehetően utalás Merényi László egy évvel korábban megjelent gyűjteményére, amely az első ilyen című kiadvány volt magyar nyelven. Nem tűnik valószínűnek, hogy Arany László, az 1862 nyarán megjelenő kötet sajtó alá rendezője ne tudta (vagy figyelmen kívül hagyta) volna, hogy ugyanezzel a címmel, pár hónappal korábban, 1861 őszén megjelent már egy népmese-gyűjtemény, amelyet történetesen éppen édesapja ismertetett és bírált részletekbe menően. Annál is kevésbé hihető ez, mert 1864-ben Merényi újabb mese-gyűjteményéről írott bírálatában Arany László így utalt vissza Arany János recenziójára: „Kik a nép költészet iránt érdekelve, örömmel olvastuk ama bírálatot” (y. i., 1864, 209.), a magyar népmesékről írott értekezésében pedig a népmese-gyűjtésre vonatkozó egyértelmű iránymutatásként határozta meg a szöveget. Ebből a szempontból tehát Arany László mese-gyűjteménye értelmezhető úgy is, mint az Arany János kifejtette meseközlési elvek megvalósíthatóságának szemléltetése.¹⁰

A kötet címében szereplő *eredeti* szó középpontba állítása elgondolkodtató. A korábbi gyűjtemények jellegzetesen a *magyar* szót használták a mesék jelzőjeként vagy birtokosaként. Ez Gaal és Mailáth külföldön, németül megjelent gyűjteményei esetében érthető is (*Mährchen der Magyaren, Magyarische Sagen und Maerchen*), míg az Erdélyi János szerkesztette első magyar nyelvű népmese-gyűjtemény címében (*Magyar népmesék*) talán a nemzeti karakter hangsúlyozása volt jelentős 1855-ben (hiszen 1846–1848-ban Erdélyi még nem érezte szükségét annak, hogy a *magyar* jelzöt is kitegye a *Népdalok és mondák* elé). Az 1860-as évektől a regionális sajátosságok kiemelése társult a mese-gyűjtemények címadásához (*dunamelléki, sajtóvölgyi, székely, palóc* stb.).

Az *eredeti* szó definíciója a korabeli értelmező szótár szerint a következő volt: „Ami az első forrásból ered, származik; ami nem más vagy mások közbejárával, vagy példájára, hanem közvetlenül sajátmagunkból van merítve. *Eredeti gondolat*, mely saját elménk szüleménye. *Eredeti színmű. Eredeti költemények. Eredeti nyelv*, mely nem más elemeiből vagy romjaiból készült. *Eredeti festés* (nem másolat). *Eredeti aláírás* (az aláírónak tulajdon kezeirása). *Eredeti oklevél. Eredeti ember*, kinek sajátos, és másokat épen nem követő cselekvésmódja, szokásai vannak” (CZUCZOR – FOGARASI, 1864, 381.). Az *eredeti* „saját”, „nem másolat”,

pedagógiai szempontból többé kevésbé kifogásolható dolgok.” (BENEDEK, 1894) Arany László azonban megtartotta ezeket a „pedagógiai szempontból többé kevésbé kifogásolható dolgok”-at, legfeljebb kipontozta a szavakat. *A szomorú királykisasszony* című mese végére pl. a kézírathoz képest egy versikét illesztett: „Eddig volt, meddig volt, / Kelemennek kedve volt, / A g...ja tele volt, / Edd meg ami benne volt.” (ARANY L., 1862, 269.) *A veres tehén*ben több ízben: „hol van az a k... anyád?” „No te kutya, k...nak a fattya, hol van az a csatragos anyád?” (ARANY L., 1862, 121–123.)

¹⁰ Arany János népmesére vonatkozó írásairól lásd GULYÁS, 2017a.

„egyedi” jelentései, vagyis az *individuális* tulajdon(ság), és ennek egy *közöség* (nép) alkotásaira vonatkoztatása talán e szövegek autentikus, hiteles, valódi voltára utal, és arra, hogy azok *közvetlenül* az „első forrás”-ból erednek, vagyis a közvetítettség mértéke minimális. Az *összegyűjtötte* szóval jelölt szerep a kéziratok ismeretében leegyszerűsítő megnevezése annak a tevékenységnek, amely Arany Lászlóhoz köthető e kiadás kapcsán, hiszen nemcsak gyűjtötte és válogatta a korpuszt, de meg is formálta azt. Az *eredeti* szó emellett utalhatott arra is, hogy nem fordításról, vagy korábban megjelent szövegek újraközléséről, esetleg átdolgozásáról van szó.¹¹

Nem tudni, pontosan mit jelent az Arany László és Arany János használt *gyűjtés* (*gyűjtöttek*, *gyűjtögettem*) kifejezés. A mai értelemben vett néprajzi terepmunkához hasonlatos, *in situ* mesegyűjtés a korban nem volt jellemző. A megfigyelés, vázlat és emlékezés alapján történő meselejegyzés sokkal tipikusabb megoldás volt. (Arany László pedig kifejezetten jó memóriájú ember volt, amint arról Arany Juliska egy feljegyzése is tanúskodik.¹²) A népköltési *gyűjtés* fogalma a 19. század derekán a szétszóródott, értékesnek-jellemzőnek tekintett, ám a szóbeli létmód miatt illékony és veszélyeztetett, ezért mentésre szoruló alkotások írásbeli rögzítését, zárt szöveggé formálását és változó szempont (műfaj, téma, lokális-regionális-etnikus karakter stb.) szerinti egymás mellé rendelését, csoportosítását jelentette.

Arany László textualizációs módszere, mely a kéziratos és a kiadott meseszövegek összehasonlításából tárul fel, alapvetően a következő eljárásokból állt: egyfelől motívumok és epizódok beillesztése, törlése, helyettesítése, vagyis a szüzsé, a cselekmény módosítása a kéziratos lejegyzésekhez képest. A *Fehérlófia* című mesében¹³ például a hős és az utolsó sárkány viaskodását, ami az ismeretlen lejegyző kéziratos változatában teljesen sajátságos módon üveggé és porcelánná változás formájában történik, egy szokványosabb küzdelemmel helyettesítette.

¹¹ Ezt a szempontot Olosz Katalin vetette fel; köszönetemet fejezem ki érte.

¹² Arany László a gimnáziumi érettségi után 1861-ben Erdélybe utazott barátaival. Visszatérése után írta Arany Juliska e sorokat a család barátjának, Rozvány Erzsébetnek: „Nagyon nagyon sokat tud beszélni Laczi. Valóban sokszor csodálkozunk rajta magunk közt hogy hogy tudja a’ legapróbb részletig a’ mi velök történt, daczára annak, hogy holmi haszontalan jegyzéseken kívül nem vitt más naplót. Ez pedig alig néhány sorból áll.” Arany Juliska Rozvány Erzsébethez, Pest, 1861. november 23. (SÁFRÁN, 1960, 96–97.) Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy Ortutay Gyula szerint a kései kortársak közül Katona Lajos is azon a véleményen volt, hogy Arany László emlékezet és vázlat alapján dolgozott: „Katona Lajos megállapította, hogy [Arany László] olyan jól emlékszik meséire, hogy vázlataiból az egész mesestílust rekonstruálni tudta”. Ortutay Gyula sajnos nem hivatkozta a szöveghelyet, és eddig nem sikerült azonosítanom azt Katona munkái közt (ORTUTAY, 1940, 197.).

¹³ A mese kéziratos címe: *A Fehér Ló fia*; kiadott címe: *Fehérlófia*.

A *Ráadó és Anyicska* című mesébe beillesztette azt az édesanyja kéziratos változatából hiányzó, édesapja művében (vagyis a *Rózsa és Ibolyában*) viszont meglévő motívumot, mely szerint menekülés közben Anyicska arca ég, és ez jelzi az üldöző közeledtét. Ugyanennél a mesénél a kézirat margóján a *gyűrű* szóval utalt arra, hogy a szerelmesek eljegyzési jelenetéből hiányzik a gyűrűváltás motívuma, holott a gyűrű a mese zárlatában, a felismerési jelenetben fontos szerepet játszik, ezért a kiadott szövegben pótolta ezt a hiányosságot.

A változtatások zöme azonban nem a cselekményvezetést érintette, hanem egyrészt központoszási–helyesírási, másfelől stiláris jellegű volt: vagyis idiómák, szóláshasonlatok beillesztése, idegennek érzett, nemzetközi jövevényszó helyett magyar megfelelő alkalmazása (*bál/dínom-dánom, inas/lóhátas ember*), eszközök, állatok megnevezésének kicserélése népiesebb, falusiasabb változatra (*üveg lopó/lopótök, agár/komondor*), mesei számok beillesztése (hármasság), szexualitásra utaló szöveghelyek elhagyása, eufemizmusok alkalmazása, narrátori összefoglalók kiváltása a szereplők dialógusával és narrátori magyarázatok beillesztése.

Arany László szövegmódosításai egyfelől idiómák, szóláshasonlatok, illetve beszélt nyelvi fordulatok alkalmazásával népiesebbé tették az ábrázolt mesei világot. Másfelől a kéziratokhoz képest sokkal explicitebb, racionálisabb lett a kiadott szövegek logikája: Arany László az implikált összefüggéseket kifejtette, elmagyarázta az olvasónak, előre- és visszautalásokkal élt, amivel koherensebbé, átláthatóbbá tette a meséket, a lineáris olvasás befogadási mechanizmusaihoz igazítva azokat.¹⁴

A saját mesegyűjteményére jellemző önértelmezési hiány miatt kaphatnak különös jelentőséget Arany László egyéb, mesére vonatkozó megnyilvánulásai. Ezek száma első pillantásra nem sok (bár a 19. században így is ez az egyik legterjedelmesebb, magyar népmesére vonatkozó korpusz), ám ennek oka feltehetően nem az volt, hogy Arany László elvesztette volna érdeklődését a népköltészet vagy a népmese iránt, hanem inkább önkorlátozó írói magatartásából fakadt, amelyet anonim módon vagy csupán szignóval közreadott szépirodalmi és értekező művek sora jelez, s ami végül szinte a teljes írói elnémulásáig vezetett.

Az alábbiakban ezeket a mesét értelmező műveit ismertetem: bírálata Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék* (1864) című gyűjteményéről, hozzászólása a Kriza-balladák kapcsán kialakult vitához (1864), bírálata Pap Gyula *Palóc népköltemények* című kötetéről (1865), a magyar népmesékről tartott székfoglalója a Kisfaludy Társaságban (1867), a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* egyik gyűjtőjeként (1872), valamint a mesék szerkesztőjeként (1872;

¹⁴ Arany László szövegformálásáról, textualizációjáról részletesebben lásd GULYÁS, 2010, 225–234. A Grimm testvérek szövegmódosításairól lásd NAGY, 2015.

1882) végzett tevékenysége, továbbá Benedek Elek *Magyar mese- és monda-világ* című gyűjteményéről írt bírálata (1894).

Bírálat Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék*
című gyűjteményéről (1864)

A bírálat édesapja lapjában, a *Koszorú*ban jelent meg 1864 februárjában. Arany László ismertetése egyértelműen támaszkodott Arany János 1861-ben Merényi *Eredeti népmesék* című gyűjteményéről közzétett recenziójára, az abban megfogalmazottakat olyan iránymutatásként kezelte, amelyhez Merényinek is igazodnia kellett volna.¹⁵ Míg azonban Arany János egyszerre mutatta fel Merényi mesegyűjtésének pozitívumait és hiányosságait, a húszéves Arany László bírálata összességében negatív kritika volt. A népmese gyűjtésére és kiadására vonatkozó normái így leginkább abból tárulnak fel, mit utasított el Merényi textualizációs gyakorlatából.

Példáiból először is az tűnik ki, hogy az autentikus mesemondást a *paraszti* mesemondással azonosította: az ideáltipikus narrátor a rátermett paraszt mesélő, akit a fonóban vagy kukoricafosztás során lehet hallgatni (ez korántsem volt magától értetődő ekkor még).¹⁶ Ez az az elbeszélő tudás és képesség, amelyhez képest megítélte Merényi szövegeit, vagyis hivatkozásai szerint a paraszti mesemondás megtapasztalása és megfigyelése szolgáltatta az alapot minősítéseihez („ítélje meg, ki valaha fonókában, vagy kukoricza fosztásánál hallgatta rátermett paraszt mesélő ajkáról az ép, egészséges népmesét, hallott-e valaha”, „nem hiszem azt, hogy valaha paraszt mesélőtől ilyen leírást hallott volna”, „ha a paraszt mesélő ennyiszer alkalmazná, megúnnák a hallgatók”, „ezt a népet, a mint én észrevettem, leginkább ott használja” stb.).

A szövegformálással kapcsolatos fő kifogása az volt, hogy túlzottnak vélte a gyűjtő beavatkozását a szövegekbe, s ez a beavatkozás ráadásul nemcsak mértékét, de minőségét tekintve is kifogásolható, mivel Arany László szerint Merényi a „nép,” illetve a „paraszt mesélő” számára idegen megoldásokat al-

¹⁵ A korábbi, Arany János jegyezte és „A.” jellel közzétett Merényi-bírálatra (AJÖM XI, 1968, 326–342.) utalva a recenzióját *y. i.* jellel szignáló Arany László a következő játékos megjegyzést fűzte a szerkesztőhöz (vagyis Arany Jánoshoz) intézett kérelemmel: „Bár mindenki könnyen megismerhette az akkori bírálót, »gyengébbek kedvéért« szükségesnek látom megjegyezni, hogy az, s a mostani ismertető nem egy személy. T. szerk. úr, ne húzza ki e megjegyzést!” (y. i., 1864, 209.)

¹⁶ A gondolat, hogy a parasztlakó mesemondás letéteményesei, Arany Jánosnál is megjelent korábban, lásd GULYÁS, 2016, 534.

kalmazott. A népköltési gyűjtőnek nem lehet olyan „phantasiája”, mint egy irodalmi szerzőnek. Egy meserészlet népi eredetét és hitelességét kérdőjelezve meg, Arany László így foglalta össze nézetét: „Hiszen szép ez nagyon, csak az a baj hogy a mesegyűjtésnél épen az a *furtum* a mit a gyűjtő maga csinál.” A *furtum* (’lopás’) szó¹⁷ használatával szinte büntetőjogi keretet adott a textualizáció általa hibásnak vélt módjának. A kárhoztatott textualizáció olyan eljárásokat tartalmaz, mint népies kifejezések helytelen használata, nem népies *constructio* (feltehetően a szintaxisra utalt ezzel), irodalmi szavak beillesztése, germanizmus, népies kifejezések használatában megmutatkozó következetlenség, ami abból fakad, hogy a gyűjtő nem ismeri megfelelő módon a népi nyelvhasználatot. (Arany László egyébként, amint az egyéb írásaiból is kitűnik, édesapjához hasonlóan, rendkívüli nyelvi tudatossággal, nyelvészeti olvasottsággal és reflexiós képességgel bírt.)

A népmesei stílusideált Arany László számára a Grimm-mesék képviselték, ehhez képest marasztalta el például Gaal György mesegyűjteményét is. Azt, hogy a Grimm-mesék jelentik számára a népmese-kiadás mintáját, később egyértelműen megfogalmazta egy 1878-ban Tolnai Lajoshoz írott levelében: „A Grimmekek meséi állnak előttem legmagasabban, ahol népmeséről van szó; de ha ezek mértékével mérem Andersent, ki kell dobnom az ablakon; pedig ez is betöltötte a maga helyét.”¹⁸ Arany László olvasottságát, a nemzetközi szakirodalomban való tájékozottságát jelzi, hogy Johann Georg von Hahn Lipszében frissen megjelent görög és albán népmesegyűjteményét (HAHN, 1864) is ismerte és méltatta (bár nem első kézből, hanem a szintén lipcsei *Europa* és a berlini *Magazin* című lapokban olvasható szemelvények és ismertetés alapján). A mesei stílusideált így jellemezte: „Minden szükséges benne van, de semmi felesleges.” (Y. I., 1864, 210.)

A bírálat utolsó részében Arany László azt róta fel Merényinek, hogy három olyan mesét is közölt, melyek korábban már megjelentek mások gyűjteményeiben (többek között Arany László kötetében). Példái alapján nem szövegek átvételéről¹⁹ van itt szó, hanem arról, hogy olyan mesék szerepelnek Merényinél, amelyek *variánsait* már közölték: „Hogy így, már másutt megjelent darabokat vesz fel M., ehhez – bár annyit mondhatok, hogy gyűjteményének

¹⁷ *furtum*: a római jog terminusa.

¹⁸ Arany László Tolnai Lajosnak, Bp., 1878. április 4. (ARANY L., 1960, 490.)

¹⁹ A plágium (*csempészet*) vádja Szabó Sámuel, erdélyi népköltési gyűjtő szerint is felróható volt Merényinek: „Most az útra magammal viszem olvasmányul Merényi dunamelléki sületlenségeit. Igen szeliden volt ez a Koszorúban ismertette, mert nagyobb része csempészet; ha kedvem lesz rá néhány jegyzést teszek róla olvasás közben s azt is felküldöm.” Szabó Sámuel Arany Jánoshoz, Marosvásárhely, 1864. március 26. (SZABÓ, 2009, 619; AJÖM XVIII, 2014, 429.)

becsét nagyon csökkenti, – semmi szólásom; de azt, úgy hiszem, joggal lehet kívánni akármelyik gyűjtőtől, hogy azt jegyzésben említse meg” (Y. I., 1864, 211.). Eszerint tehát a mesegyűjtemények szerkesztőinek olyan szövegeket kellett (volna) nyilvánosság elé bocsátaniuk, amelyeknek nem volt korábban kiadott változata – már amennyiben értékes kiadványt akarnak közzé tenni, ha pedig olyan meséket közölnek, amelyeknek variánsai már megjelentek nyomtatásban, akkor ezek adatait fel kell tüntetniük.

Úgy tűnik tehát, a meseszövegek egy-egy *típus* reprezentánsainak minősültek, és a cél nem is annyira az egyedi szövegváltozatok, hanem inkább *a* típus bemutatása volt.²⁰ Ez a törekvés magyarázhatja azt, miért éltek a sajtó alá rendezők a 20. századi folklorisztikai normák szerint elfogadhatatlan mértékű szövegformálással, hiszen ha a típus ideális reprezentánsának írásbeli visszaadása a cél, akkor, tökéletes változat nem létező, a szöveg az absztrakt típus ideális reprezentációja érdekében formálható (egy bizonyos mesemondó egy adott alkalommal elmondott variánsa önmagában szinte csak nyersanyagnak minősül ebben az értelemben).²¹ Ahogyan ezt Gyulai Pál, éppen az Arany László mesegyűjteményéről írott bírálata lezárásaként, két évvel korábban megfogalmazta: „Talán már a kritika is hozzá foghatna meséink szoros tudományos vizsgálatához. Azonban ide még több készlet kellene s egypár oly gyűjtő is, kik nagy gondot fordítanak a variánsokra, tudják belőlök pótolni a már ismertek hézagait, könnyen megismerik az eredeti idomot, több összeragadt mesét képesek erőltetés nélkül elválasztani, a romlottakat valamennyire visszaállíthatják s gyűjteményöket ide vonatkozó jegyzetekkel kísérik. Ily gyűjtőnk eddigelő még egyetlen egy sincs” (GYULAI, 1862, 392.).

Arany László szerzői jogi érzékenysége már ekkor kitűnt: elvárta a korábbi variánsok bibliográfiai adatainak feltüntetését,²² már csak azért is, mert a koráb-

²⁰ Egy Gyulai Pálhoz írott levelének tanúsága szerint a már ismert típusú népmesék közlésének redundanciájára vonatkozó korabeli normának Kriza János is tudatában lehetett, ám ez nem tántorította el a variánsok kiadásától: „Van *Népmesém* valami 60 vagy 70^{mn}, melyek közt ugyan sok variánsa van már megjelent népmeséknek, de azért adni fogjuk ugy-e bár? Most is adok néhány ily variánst, még Arany Lászlóéknak is két variánsát adom.” Kriza János Gyulai Pálhoz, Kolozsvár, 1862. október 29. (KRIZA, 2012, 123.) Kriza jelölte is a *Vadrózsák* jegyzeteiben a korábban megjelent variánsokat; az Arany László közölte meséket két ízben említette: „A rosz fonóleányból lett királyné. L. Arany László Eredeti Népmeséiben: Pánczimánczit, a ki a székelyek Táncezi Vargaluskája.” „Aranyzörü bárány. Változatai: Arany Lászlónál A szomorú királykisasszony és Gaalnal III. köt. A hatalmas súp” (KRIZA, 1863, 544–545.).

²¹ Részletesebben lásd GULYÁS, 2011; 2015.

²² Ugyanitt, a *Koszorúban*, egy hónappal korábban egyébként Kazinczy Gábor is nehezményezte, hogy Merényi László nem jelezte, olyan mesét is közölt, amelynek finn és szerb változata már ismert volt (K. G., 1864, 90.).

bi mesegyűjteményeket jegyző személyek „az első közlés jogánál fogva az illető daraboknak mintegy tulajdonosaivá váltak” (Y. I., 1864, 211.). A variabilitás mint anomália, az újabb variáns mint felesleges/érdektelen közlés,²³ a meseszövegek szinte tulajdonosi birtokbavétele különösen figyelemreméltó, ha abban a kontextusban szemléljük, hogy ekkor zajlott a Vadrózsapör, amely ismeretes módon többek között éppen arról szólt, lehet-e egy népköltési alkotást kizárólagosan egy bizonyos (nemzeti vagy etnikus) közösség tulajdonának nyilvánítani (NÉMETH 1982; ZSIGMOND 1982; OLOSZ 1998).

Vadrózsapör (1864)

1864. május 20-án a *Fővárosi Lapok*ban jelent meg Julian Grozescu írása, amely néhány Kriza János közölte népballada kapcsán azt a feltevést fogalmazta meg, hogy azok román népköltési alkotások fordításai lennének. A népköltészet egyes műnemeinek meglétét vagy hiányát általában véve az egyes nemzetek karakterével hozta összefüggésbe, s nézete szerint míg a magyar népköltészet kitűnő lírai alkotásokkal bír, valódi epikus költészete a magyar népnek nincsen; az elsősorban a latin nyelvű népek sajátja, s tőlük terjedt el a szomszéd népek körében (a finn népepika pedig skandináv hatásra jött létre). A húszéves Arany László egy héten belül (immár nevének feltüntetésével) jelentette meg a *Pesti Napló* tárca-rovatában reakcióját, *Egy pár székely „vadrózsa” védelme* címmel.

Miután röviden ismertette Grozescu nézeteit, Arany László előbb azt a gondolatmenetet kritizálta, amely szerint a balladák eredetileg a trubadúrok és trovérek alkotásai lettek volna, s ezután terjedtek el a nép körében:

„Hát azt mi alapon meri állítani oly határozottsággal, hogy a troubadourok teremték a balladákat? – Hát ha épen megfordítva: meg lévén már néhány ballada, előálltak a troubadourok, s elénékeltek [!] és ujjakkal szaporították. E kérdés szint oly nehezen eldönthető ugyan, mint az a gyermekkinzó tréfa: melyik volt előbb, a tyuk-e vagy a tojás? De én mégis hihetőbbnek tartom, hogy miután már a nép közt – értve e név

²³ Az Arany család kéziratos mesegyűjteményében szerepelnek olyan mesék, amelyek végül nem jelentek meg az *Eredeti népmesék*ben, ezek kézirátán utólagos bejegyzések olvashatók arra vonatkozólag, hogy az adott mese Merényi László gyűjteményében már napvilágot látott. Talán ez is oka volt annak, hogy a kötetből végül kimaradtak ezek a szövegek.

alatt a paloták és gunyhók lakóit egyaránt – támadtak hősdalok és balladák, s azt ügyesebb emberek ismerőseik közt elénekelték, s így környezetükben felébreszték a szép érzéket, s csaknem nélkülözhetlen szükségéiké tették, hogy énekeket hallgassanak, csak akkor állattok [!] elő a troubadourok, kik ex professo zenettek dalokat a nemzeti dicsőségről, a jó tett jutalmáról, a gonoszság megbüntetéséről.” (ARANY L., 1864, 1.)

Ezt követően meglehetősen széleskörű világirodalmi tájékozottságot tanúsítva Arany László példák sorával cáfolta Grozescu azon állítását, mely szerint a latin nyelvű népekhez kötődik a „valódi” epikus költészet (*Niebelungenlied*, *Edda*, angol, svéd, dán és szerb balladák, *Rámájana*, *Mahábhárata*, *Sáhnáme*, cserkeszek csatadalai). Arra vonatkozólag, hogy milyen nyomai maradtak fent a magyar epikus költészetnek, feltehetően Arany János *Naiv eposzunk* című tanulmányára utalt (de mint oly sokszor, nem nevesítve őt).²⁴

Ami a balladák kapcsán felmerült „írói plagium”, „kölcsonzés” vagy „lopás” kérdését illeti, Arany László leginkább éppen a nemzetközi mesevariánssok meglétével kívánta e felvetés jogosságát érvényteleníteni:

„Nem hallott-e a tisztelt román hazafi soha semmit arról, hogy a népkölteményekben, balladákban, románczokban, mesékben, az egymástól legtávolabb eső népek gyűjteményei közt csaknem szóról szóra hasonlóságot leltek? Nem tudja-e, a finnek némely regedalai hogy hasonlítanak az ó angol balladákhöz, nem láttunk-e már mi is ó székely balladát, mely „Edward”-ra annyira emlékeztetett? Hát még a mesék! Grimm meséi harmadik kötetében összehasonlítja a német nép meséit mindazon mesékkel, melyek valahol nyomtatásban megjelentek, s az indusok, arabok meséiben ép úgy talál a németekéhez hasonlókat, mint a dán vagy norvégékében. Nem rég egy kötet „albániai mese” jelent meg németül Lipsicsében (gyűjtötte Hahn); a német kritikai lapok azonnal kimutatták, hogy hány belőle közös a németekével (körülbelül *két harmada*), s még se jutott senkinek eszébe gyanusítani akár a népet, hogy kölcsönözte akár a gyűjtőt, hogy lopta. Igaz, hogy a hasonlatosság megmagyarázhatlan; talán még az ősből (ki tudja, hány évszázada), midőn a két nép közelebb, talán együtt lakott, származik az; talán később fejlett ily egyformán az eszme mindkettőnél: nem felelhet rá határozottan senki. Én nem mondom, hogy a fentebbi két ballada hasonlósága is ily őskori volna;

²⁴ „Hogy volt-e valaha, a miben lehet ennek nyomaint még találni, azt már más, avatottabb tollal kifejtette, s nem is használna G. úr ellen az ilyféle tapogatózás semmit.” ARANY L., 1864, 1.

de ha nem tudjuk magunknak megmagyarázni, honnan támadt a hasonlatosság, még azért nem szabad, józan észszel nem fér össze, a gyűjtőt gyanusítani.” (ARANY L., 1864, 2.)

Mint látható, hivatkozási alapként ismét megjelentek a kommentált Grimm-mesék, illetve Hahn gyűjteménye. A variabilitással együttjáró hasonlóság kapcsán pedig Arany László, a korábbi genetikus kapcsolat lehetőségét is felvetve, amellet érvelt, hogy tudománytalan kizárólag a recens átvétel lehetősége mellett állást foglalni, mivel elegendő adat hiányában az ősi kapcsolat meglétét sem bizonyítani, sem elvetni nem lehet.²⁵

Bírálat Pap Gyula *Palóc népköltemények* című gyűjteményéről (1865)

1865-ben Arany László szintén a *Koszorúban* ismertette Pap Gyula *Palóc népköltemények* című gyűjteményét,²⁶ amely Erdélyi János ajánlásával jelent meg. Az ismertetés első fele a palóc népköltészet unikális jellegére vonatkozó reflexiókat tartalmaz: eszerint a kötet megjelenése azért is fontos esemény, mert az 1840-es években a palóc és a székely népköltészet irányában volt a legerőteljesebb az érdeklődés, azon előfeltevés okán, hogy a két elszigetelt közösség szükségszerűen archaikus, ősi hagyományokat tarthatott fenn. A *Népdalok és mondákban* közzétett népköltési szövegek azonban egyik esetben sem igazolták e várakozásokat; a székely népköltészet értékét majd csak Kriza gyűjteménye tudta felmutatni. Arany László értékelése szerint Pap Gyula kötete végül is nem lett kiemelkedő színvonalú munka, de hiánypótló vállalkozásként így is figyelemre méltó. A patriarchális palóc nagycsalád működéséről szóló leírás után a recenzió második részében Arany László előbb a balladákat és dalokat értékelte, majd a hat, Pap

²⁵ Szilágyi István, a korábbi nagyszalonai rektor, levélben gratulált Arany Jánosnak fia cikkéhez. Máramarosziget, 1864. június 12. (AJÖM XVIII, 2014, 442.)

²⁶ Az ismertetés név és szignó nélkül jelent meg. Gyulai Pál nem vette fel *Arany László Összes Művei* közé, Somogyi Sándor sem tartja számon az Arany László írásairól készített bibliográfiájában (SOMOGYI, 1956, 134–139). A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első, 1872-ben megjelent kötete *A halott vőlegény* címmel közölte egy Baranya megyei népmese verses részeit. A szöveghez fűzött jegyzetét Gyulai Pál a következőképpen zárta: „Lásd bővebben Arany László cikkei (Koszorú 1865. I. félév 522 l. Budapesti Szemle Uj f. VIII. k. 44. l.)” A második hivatkozás Arany László *Magyar népmeséinkről* című tanulmányára utal, az első pedig a Pap Gyula *Palóc népköltemények* című munkájáról írt bírálat kiegészítésére. Mind a bírálat, mind a kiegészítés anonim, ugyanakkor a kiegészítés írója (aki Gyulai hivatkozása szerint Arany László volt), ahogy a szövegből kitűnik, nyilvánvalóan azonos volt a recenzió szerzőjével.

Gyula által közölt mesére tért rá. Ezek szűzségét röviden összefoglalta, és pár értékelő megjegyzést fűzött hozzájuk. A fő szempont ez esetben az volt, mennyire ismert vagy ismeretlen az adott mese az írásbeliségben, vagyis közölték-e korábban variánsát vagy sem.

Arany felsorolta ezeket a variánsokat a magyar népmese-gyűjteményekből, illetve a Grimm-mesék közül. Egyetlen mesével foglalkozott hosszabban, *A halál vőlegény* cíművel (erre két évvel később, székfoglalójában ismét kitér majd). Ez volt ugyanis a palóc mesék közül az a szöveg, amelynek változatát sem magyar, sem német gyűjteményekben nem tudta kimutatni, de felfogása szerint nem is meséről van szó, mert a mű inkább „balladai menetű sejtelmes monda”.²⁷ Feltűnő, hogy bár a balladai karaktert kiemelte, ám Arany László sem Bürger művére (*Lenore*, 1773), sem Arany János *Bor vitéz* című versére (1855) nem utalt párhuzamként.²⁸ A mesék ismert vagy ismeretlen volta mellett az értékelés alapjául szolgáló másik norma a mesék narrációjára vonatkozott: eszerint a népmese esztétikumának meghatározó jegye az egyszerűség. Ebből a szempontból értékelte pozitívan a közreadó munkáját: „E mesék elbeszélése igen egyszerű, s ezért szép; sehol se erőlteti a népies kifejezéseket, de a hol kell, mindenüvé tud alkalmazni valami oda illőt a gyűjtő; néha ugyan ki-kiesik a stílből, s a dialectusból, de több gonddal dolgozva ez elkerülhető volna” (N. N., 1865a, 475.).

A recenzió itt befejeződött, azonban pár héttel később *Egy ballada-váz s még valami* címmel kiegészítést írt hozzá Arany László, Pap Gyula levelére reagálva, amelyben a gyűjtő a *Koszorúban* közzétett bírálat megállapításait és szerinte lekicsinylő értékeléseit vitatta. Figyelemreméltó Arany Lászlónak az eredetiség problémája kapcsán megfogalmazott, és a variánsok jelentőségére, funkciójára is vonatkozó gondolatmenete, amely visszaköszön majd az 1872-ben megjelenő *Magyar Népköltési Gyűjtemény* jegyzeteiben is:

„Másik kifogása P. urnak az, hogy „nem alaposan állítunk, midőn balladáit, meséit nem eredetieknek mondjuk.” Mi bizony nem mondtuk azokat „nem eredetiek”-nek. Minden darabnál, melyet ismertettünk, elmondtuk hogy honnan ismerünk már hasonlót, [...] de „nem eredetinek” nem mondók egyiket se. Hogy a már ismert darabok variánsait nem tartjuk egyértékűeknek a teljesen ismeretlenekkel, az nagyon természetes. Kriza gyűjteményének sem azok a dalok teszik a becses részét, melyeket már máshonnan is ismerünk, [...] mert hiányzik bennök az újdonság. – A me-

²⁷ A folklorisztikai szakirodalom a szöveget később (a tündérmeséken, tulajdonképpeni meséken belül) a hiedelemese kategóriájába sorolta, AaTh/ATU 365 típuszám alatt.

²⁸ A *Bor vitéz*ről és nemzetközi háttéréről lásd SZILÁGYI 2017.

sékre tett összehasonlító megjegyzéseinkre is ugyan ezt hozza fel a gyűjtő: hogy nagyok az igényeink, hogy olyat várnánk, mely még sehol meg nem jelent. Legyen meggyőződve, hogy nem. Nagyon jól tudjuk mi, hogy eddig összes mesegyűjteményeinkben egy mese sincs (a mesét, a „Märchent” értve, s nem számítva ide az egyik másik gyűjteményben megjelent népi adomákat, helyi mondákat, vagy katonai „hestóriákat”), melynek egy vagy más részlete benne ne volna csak a Grimmek gyűjteményében is. Hát még más idegen gyűjteményekben. Csak egyszerűen megemlítők hát, a melyiknél éppen eszünkbe jutott, hogy honnan ismerünk az előttünk lévő mesékhez hasonlókat, a nélkül hogy ez által s általán a palócz mesék érdeméből le akartunk volna valamit vonni, mit annnyival kevésbé is tehattünk volna, mert e hat mese közt tudtukra egy sincs, mely éppen úgy volna meg (*az előadást, mely a gyűjtőé, leszámítva*) valamelyik magyar gyűjteményben; s így irodalmunkban ez alakjában mind új, bár a részletek ismertek is. Hogy aztán az ily ismert részletekből a nép által különböző vidéken különbözően alakított, össze- vagy szétszedetett mesék közzétételével mit nyer az irodalom, azt fejtegetni nem feladatunk. Egy felől csak a mesék tömegét növeli, a nélkül hogy ez által valami új mythologiai vonást nyernénk, míg másfelől adat arra, hogy például a székelyek közt forgó mese mily alakban él a palóczoknál, s ez nyereség.” (N. N., 1865b, 522–523. – Kiemelés: G. J.)

A Pap Gyula levelére adott nyilvános válaszban Arany László a továbbiakban a Baksay Sándor csanádi lelkész által küldött csurgói *Halálvölégény*-variáns feltételezhető balladai eredetével foglalkozott, elismerőleg szólva a Pap Gyula gyűjteményében szereplő szövegváltozatról. Két év múlva megjelenő mesetanulmányában Arany László mindenesetre a Pap Gyula és a Kriza János közölte szövegeket minősítette a „legnépibb” magyar népmeséknek.

Arany Lászlónak az a megjegyzése, amely szerint a mesék előadásmódja a gyűjtőé, vagyis a nyomtatásban a nyilvánosság elé tárt népmeseszöveg narrációs módja a gyűjtő és nem a mesemondó stílusát tükrözi, megelőlegezi az egy évtized múlva a szerzői jogi törvényjavaslat szerzőjeként a népköltési gyűjtemények szellemi tulajdonjogára vonatkozóan közzétett nézeteit: „A gyűjtemény annyiban lesz tulajdona a gyűjtőnek, a mennyiben saját irodalmi munkásságának nyomát reá tette, s bebizonyíthatja, hogy valaki *ezt* sértette meg. A gyűjtemény *egészben véve* övé; azt utánnyomatni tilos. Az egyes népdalok, közmondások nem övéi; a népmese sem, de annak stílje, elbeszélése igen” (ALÖM III, 1901, 139.). Ezen érvelés szerint a textualizáció révén a gyűjtő-szerkesztő tehát a „saját irodalmi munkásságának nyomát” teszi a szóbeliségből származó népköltési

alkotásra, vagyis nem pusztá dokumentátora a népköltészeti szövegnek, hanem valamilyen mértékben alkotója is.²⁹

Magyar népmeséinkről (1867)

Arany László 1867-ben, 23 évesen tartotta meg székfoglaló előadását a Kisfaludy Társaságban.³⁰ *A magyar népmeséinkről* című értekezést két részletben olvasta fel a Társaság ülésén, majd az a Csengery Antal szerkesztette *Budapesti Szemlében* jelent meg (ARANY L., 1867).³¹ A dolgozat alapvetően a nyomtatásban megjelent magyar népmesék áttekintésére és kategorizálására vállalkozott, ám emellett számos egyéb szempontot vetett fel. Arany László témaválasztásának jelentősége abból fakadt, hogy Henszlmann Imre 1847-ben közzétett, *A népmese Magyarországon* című tanulmányának megjelenése óta nem látott napvilágot ilyen alaposságú és színvonalú elemzés a magyar népmesékről.

Arany László egyértelműen kiindulópontként kezelte Henszlmann mese-klasszifikációját, amelyet ugyanakkor több ponton módosított, míg szimbolikus mitológiai meseértelmezését kritikával illette és csupán fenntartásokkal követte. Henszlmann értekezése mellett hazai szakirodalomként csupán néhány, az 1850–1860-as években megjelent népmese-gyűjtemény ismertetésére tudott támaszkodni,³² illetve a külföldi szakirodalomra, a nevesített szerzők közül el-

²⁹ Arany László szerzői jogi törvényjavaslatáról részletesen lásd DOMOKOS, 2015, 344–382.

³⁰ Arany László két részletben olvasta fel székfoglalóját, 1867. május 29-én és június 26-án. Arany János az első felolvasás másnapján így írt Tompának: „Laczi tegnap köszöntött be a Kisfaludy-társaságba. A mennyiben megítélhetem, elég alapos értekezést írt népmeséinkről. [...] E fiúban annál nagyobb örömem telik, mert én tudom, hogy magától annyi a mennyi. Tőlem conversatióban hallhatott egyet és mást, talán nevem is buzdította: de azon kívül vajmi keveset tettem, hogy azzá legyen a mi. Ezt sokan nem hiszik, sokan plane azt gondolják, hogy kéz alatt én tuszkolom előre: pedig engem a fejlődése talán jobban meglepett, mint mást.” Arany János Tompa Mihályhoz, Pest, 1867. május 30. (AJÖM XIX, 2015, 96.).

³¹ Az értekezés újabb közlései: ARANY L., 1870; 1904, 131–191; ALÖM II, 1901, 77–153. Németh G. Béla részleteket közölt a tanulmányból (ARANY L., 1960, 217–247.). A 19. századi folklorisztikai kutatástörténetről áttekintést nyújtó szemelvénygyűjteményben a teljes szöveg helyet kapott Voigt Vilmos bevezetőjével (ARANY L., 1978). Arany László népmesetanulmányáról lásd még DOMOKOS, 2010.

³² Ipolyi Arnold bírálata Erdélyi János *Magyar népmesék* című kötetéről (1855), Arany János bírálata Merényi László *Eredeti népmesék* című kötetéről (1861), y. i. szignóval jelzett (Arany Lászlótól származó) bíráló Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék* című kötetéről (1864), és anonim bíráló (Arany László) ismertetése Pap Gyula *Palóc népköltemények* című kötetéről (1865).

sősorban a Grimm testvérek munkáira, illetve a komparatív (folklorisztikai) filológia kitűnő képviselői, Theodor Benfey, Félix Liebrecht és Reinhold Köhler írásaira, továbbá hivatkozásából ítélve olvasta a Benfey szerkesztette *Orient und Occident* című, Göttingenben negyedévente megjelenő folyóiratot is.³³

Az elemzett mesei korpusz alapját kilenc magyar nyelvű népköltészeti kiadvány³⁴ adta, ezek összesen 18 kötetben jelentek meg 1846 és 1865 között (köztük az általa szerkesztett *Eredeti népmesék*), és 240 mesét tartalmaztak. Ezt egészítette ki Arany László egyéb gyűjteményekben, folyóiratokban vagy gyermekkönyvekben megjelent mesékkel, továbbá a kéziratos mesegyűjteményében meglévő, illetve emlékezetében őrzött szövegekkel.

Kéziratos mesegyűjteményéről, az arra való hivatkozásokon túl többet nem árult el tanulmányában. Mindenesetre az a körülmény, hogy abból több ízben is átemelt vagy összefoglalt mesei szüzséket, valamint az, hogy korábban, 1863-ban (tehát már az *Eredeti népmesék* megjelenése után) a Kisfaludy Társaság ülésén Gyulai Pál bemutatta Arany László mesegyűjtésének néhány újabb darabját,³⁵ arra utal, hogy vagy már az *Eredeti népmesék* összeállítása idején is egy a ma ismertnél jóval nagyobb kéziratos mesekorpusz állt rendelkezésére, vagy pedig a mesegyűjtemény megjelenése után Arany László tovább folytatta a mesegyűjtést (az 1872-ben megjelenő *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében más gyűjtők szövegei között több népmesét is közzétett a maga gyűjtéséből).

A mesei jellegzetességek bemutatása során Arany László ugyanakkor nemcsak magyar népmesékre támaszkodott, hanem – amint azt a Kriza gyűjtötte folklóralkotások hitelességéről írt cikke pár évvel korábban már illusztrálta – a külföldi mesék és népköltészeti alkotások kapcsán is igen alapos ismeretekről tett tanúbizonyságot. Összehasonlító példái sorában szerepelnek holland és norvég dalok, svéd és dán balladák, olasz és spanyol románcok, a finn és

³³ A következő írásokra hivatkozott az *Orient und Occident*-ből: Felix Liebrecht: *Beiträge zum Zusammenhang indischer und europäischer Märchen und Sagen* (1862, I, 116–136.) Liebrecht fordította egyébként németre Giambattista Basile *Pentamerone* című gyűjteményét, ez 1846-ban jelent meg Jakob Grimm előszavával, a kötetről 1847-ben a Henszlmann mesetanulmányát közzétevő *Magyar Szépirodalmi Szemle* is tudósított. (Erről lásd GULYÁS, 2017b, 148–149.) Bár Arany László két hivatkozásában is Benfey nevét rendelte egy az *Orient und Occident*-ben megjelent cikkhez, a megadott oldalszámok (és a hivatkozott cikk tartalma) alapján azonban Reinhold Köhler írásáról van szó (*Nasr-eddin's Schwänke*, 1862, I, 431–448.).

³⁴ Gaal György és Mailáth János 1822-ben, illetve 1825-ben és 1837-ben németül kiadott népmesegyűjteményeit Arany László nem vette fel a forráskiadványok sorába (csak a magyar nyelvű kiadásokat), de analógiaként, példaként Gaal német nyelvű gyűjteményére hivatkozott.

³⁵ Erről bővebben lásd DOMOKOS, 2015, 278.

a vogul népköltészet, lapp, angol, madagaszkári és indiai mesék, Vuk Karadžić szerb, valamint Arthur és Albert Schott bánsági román meséi. Behatóan ismerte a klasszikus európai és keleti mesegyűjteményeket, Straparola, Basile, Perrault munkáit, hivatkozott az *Ezeregyéjszakában*, a *Pancsatantrában*, illetve a *Mahábháratában* meglévő párhuzamokra. A szájhagyományozott(nak tekintett) eposzokat is említette a motivikus hasonlóságok sorában (Edda, Homérosz eposzai, az ossziáni hősepika). Általános értékelő megjegyzéseket fogalmazott meg a szomszédos „germán, szláv és román”, illetve a svéd, dán, angol, német mesékről. Némely utalásából úgy tűnik, a mesék és a balladák variánsait a Grimm testvérek kommentárkötetei alapján azonosította.

Emellett Arany László a magyar és az európai szépirodalom alkotásaira is visszatérően hivatkozott. A *rege, mese, monda* szavak ellentmondásos szépirodalmi használata kapcsán utalt például Kisfaludy Sándor, Tompa Mihály, Mednyánszky Alajos, Kazinczy Ferenc, Arany János műveire (*A Jóka ördöge; Családi kör*), egyes mesék irodalmi feldolgozásai kapcsán Tompa, Tárkányi Béla és Gyulai Pál verseire, a fabula és az állatmese viszonyára vonatkozólag Aesopus, Phaedrus, Fáy András, La Fontaine³⁶ meséire, illetve Goethére. Említette Dante, Boccaccio, Shakespeare, Byron és Puskin műveit. Mindezek a példák arról tanúskodnak, hogy a magyar népmeséket tág intertextuális hálózat részeként szemlélte, és formai, műfaji, etnikus vagy nyelvi megszorítások alkalmazása nélkül tudta e mesék kapcsolódási pontjait felmutatni – e tekintetben Henszlmannhoz hasonlóan.

Mivel 1862-ben kiadott meséi kapcsán mesegyűjtésének körülményeire (adatközlők, hely, idő, lejegyzők), illetve a maga meseismeretének forrásaira³⁷ vonatkozólag Arany László szinte alig reflektált, különösen figyelemreméltó tanulmányának az a néhány futólagos megjegyzése, amely ilyen jellegű információkat rejt.

A kóró és a kis madár, valamint *A farkas-tanya* címmel kiadott mesék idézését, mint fentebb szó esett róla, a következő megjegyzéssel kísérte: „Mindkét mese az én gyűjteményemben jelent meg, s mindkettőt szóról szóra úgy vetem

³⁶ 1847-ben Szilágyi István, a *Száz mese száz képpel, Lafontaine után* című, szép kiállítású, illusztrált kötetet (Pest, Heckenast, 1840) küldte ajándékba az Arany-gyerekeknek, akik a levelek tanúsága szerint nagy lelkesedéssel forgatták azt. A könyv főként verses francia állatmesék fordítását tartalmazta. Bővebben lásd GULYÁS, 2010, 223.

³⁷ Költészetében és értekező prózájában több szöveghely is tartalmaz meseismeretre és néphitelemekre vonatkozó nyomokat, így pl. *A délibábok hősében* a *Csipkerózsika*-mesére utalt (ALÖM I, 1900, 89.), több ízben a lidércre (ALÖM I, 1900, 47.; ALÖM II, 1901, 160.), Kossuth Lajos és a mesebeli királyok ábrázolásának hasonlóságára (ALÖM II, 1901, 298.), idegen szagot szimatoló mesebeli óriásra (ALÖM II, 1901, 374.), a magyar népmesék „kőd előtte, köd utána” formulájára, a tündérekre, a láthatatlanná tevő sipkára és köpönyegre (ALÖM II, 1901, 377.) stb.

föl, a mint még tiz éves koromban papirra tettem: soha e meséket más szavakkal nem mondtuk volna, s az alak összeforrta a tárgygyal” (ARANY L., 1867, 221.). Ezekből a sorokból nemcsak az tűnik ki, hogy gyermekkorában Arany László maga is jegyzett le meséket (1854-ben volt tízéves), hanem az is, hogy mondott is meséket, még hozzá többekkel együtt. Azt, hogy kik voltak társai a mesemondásban nem fedte fel, ugyanakkor mivel *A kóró és a kis madár* egy változata „Arany Julcsa után” megjegyzéssel már 1853-ban megjelent Gáspár János és Kovácsi Antal *Magyar Olvasó-könyvében*, és mivel az Arany család kéziratai között ez a mese Arany Juliska fiatal felnőttkori írásában maradt fenn, így a többes szám nővéreire mindenképpen utalhatott.

A didaktikus jellegű állatmesék kapcsán a vadgalamb és a szarka fészeképítéséről szólva, gyermekkori mesetudását felelevenítve írta: „én talán máig sem tudnám, vagy rég elfeledtem volna, hogy a szarka igen mesterségesen fonott galyfészket, a vadgalamb pedig szintén galyból, de csak félig-meddig összehányva, szokott készíteni, ha gyermek koromban a következő mese...” (ARANY L., 1867, 208.). Ezt a mesét édesapja, Arany János is ismerte, hiszen 1861-ben, Merényi László mesegyűjteményét bírálva a szarka és a gilice meséjét maga is elbeszélte mint emlékezetében őrzött szöveget (AJÖM XI, 1968, 339.); 1880-ban pedig a *Magyar Nyelvőrben*, *Állatbeszélgetések* címen közreadott négy szövege mellett erre a közleményére hivatkozva sorolta fel a mesét (SZALONTAI, 1880). Arany László 1872-ben, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében *A vadgalamb és a szarka* címmel közölt egy variánst a maga gyűjtéséből, *Nagy-Körös* helymegjelöléssel. Áttételesen talán szintén a maga meseismeretére vonatkozólag kapcsolható ide az a leírás is, amelyet Arany László a furcsaságok osztályának részeként tárgyalt gyermek-mesékről adott: „Egyszerű történetkéket beszélnek el, de oly elevevésséggel, oly érdekesen, a gyermek figyelmét annyira megkapó modorban, hogy mindig akaratlanul eszembe jutnak” (ARANY L., 1867, 219.). Az *Ádám és Éva meséje* megnevezésű szöveg szüzséjének ismertetését a következő kommentárral vezette be: „egy falusi gyermektől hallottam” (ARANY L., 1867, 206.). Ez a megjegyzés viszont talán már arra utal, hogy ő maga felnőtt volt, amikor ezt a mesét hallotta.³⁸ Az általa ismert, szájhagyományban élő elbeszélések lokális vonatkozásaira nézvést az Alföld, illetve Nagyszalonta jelent meg írásában.³⁹

³⁸ Szintén a maga tapasztalatára utalhatnak a következő sorok: „Mennyi élczet csináltak az ötvenes évek népcsigázó hivatalnokainak eljárására! – Vagy, hogy még súlyosabb időket említsek, hogy fakadt egy-egy kétségbeesett tréfára a nép az 1863-diki inség alkalmával” (ARANY L., 1867, 211.).

³⁹ Lokális tapasztalatokra utaló szöveghelyek: „Az általam ismert alföldön” (ARANY L., 1867, 42.). „Tudjuk, hogy majd minden falunak van egy-egy bünbakja, valami jámbor ember, kire minden furcsaságot reá fognak. Ilyen volt Szalontán G Lukács becsületes

Némely megjegyzéséből az is kitűnik, hogy meseismeretének voltak korlátai. A *Jávorfácska*-mese variánsai kapcsán írta: „Feltűnő mindháromban a verses alak, a mi bizonyára a furulyázást vagy dalolást igyekeznek kiemelni” (ARANY L., 1867, 57.). E kommentárból úgy tűnik, Arany László nem hallott például *énekelt* dalbetétes meséket (különben nem kellett volna feltevéseket megfogalmaznia a verses részek funkciójáról), ami azért is érdekes, mert pl. *Az őzike* címen 1862-ben kiadott meséje és annak több 19. századi magyar variánsa is tartalmaz verses betétet, ami arra utal, hogy azt énekelve adhatta elő a mesemondó (vö. KOVÁCS, 1977b).

A korabeli magyar meseismeretre vonatkozó utalásokat is tartalmaz az értekezés. Ezekre a mesékre az „annyira elterjedt”, „(igen) ismert” jelzőket alkalmazta Arany László,⁴⁰ figyelemreméltó, hogy ezek közül legalább kettő Grimm-mese,⁴¹ ami az első magyar nyelvű gyűjteményes Grimm-kiadás (1861) megjelenése után pár évvel arra utal, hogy a Grimm-mesék elszórtan magyarul korábban is megjelentek, illetve, hogy ezek a mesék a németül olvasó polgárság és középosztály révén is elterjedhettek.⁴²

Összességében tehát Arany László a publikált magyar népmesék, saját kéziratot mesegyűjteménye és emlékezetében őrzött mesék, továbbá nemzetközi népmese-variánsok, középkori és kora újkori elbeszélés-gyűjtemények, valamint a hazai és külföldi szakirodalom ismeretében fogott hozzá a magyar népmesék klasszifikációjához. Értekezésének gerincét a mesei műfajok elkülönítése, kategorizációja adja; az egyes kategóriák szemléltetésére, érvelésének alátámasztására hozta fel szövegpéldáit. Ő azonban, Henszlmann Imre tanulmányától eltérően, nem ismertette az összes, rendelkezésére álló mesevariáns szűzségét, csupán néhány reprezentatívnak tekintett mese kapcsán élt az idézés vagy az összefoglalás eszközével. Ennek nemcsak koncepcionális oka volt, ha-

csizmadia. Erről beszéltek egyebek közt [...] Ez adomát azóta sem hallottam soha; mindig azt hittem csupa szalontai tréfa” (ARANY L., 1867, 61–62.) .

⁴⁰ „az annyira elterjedt »Teríts abroszt asztalkám,« – »Tischchen, deck’ dich« című mese, s ennek százféle változata”; [...] „egy ismert mesében a kis leány, kit a boszorkány kemenczébe akar vetni, hogy megsüssön, mikor a bevető-lapátra kellene ülnie, azt mondja: »jaj nénémasszony, sohasem ültem én még sütő lapáton, mutassa meg hogyan kell rajta ülni«, – s mikor a banya ráül a lapátra, fölkapja, kemenczébe veti, reá teszi az előtét, s a banya bennég”; [...] „amaz igen ismert farkas-verem mesében” (ARANY L., 1867, 213, 216–217, 221–222.).

⁴¹ *Tischlein deck dich* (KHM 36), *Hänsel und Gretel* (KHM 15). Az első mesére (német címével) 1848-ban már Tompa Mihály is utalt, lásd GULYÁS, 2010, 147.

⁴² A harmadik (a verembe esett állatokról szóló) mesét Gyulai Pál verses népmeseként dolgozta fel, ez Arany János lapjában, a *Szépirodalmi Figyelőben* jelent meg 1861-ben. A mesét Arany János is említette mint a „dajka szobából hangzó állatmese” egy példáját a Merényi-bírálatban (AJÖM XI, 1968, 339.).

nem az is, hogy míg 1847-ben Henszlmann mindösszesen 13 publikált magyar népmesét tudott elemzéséhez felhasználni, az ezt követő két évtizedben a kiadott magyar népmesék száma a húszszorosára növekedett, ezért minden egyes mese szüzséjének ismertetése szétfeszítette volna az értekezés kereteit.

A tanulmány a felhasznált magyar népmeseegyűjtemények felsorolása után terminológiai problémák felvetésével kezdődik. Arany László érzékenyen reflektált arra a valóban létező jelenségre, hogy amint a 19. század eleje óta a szájhagyomány epikus műfajai megjelentek az írásbeliség, a szépirodalom közegeiben, az azokra alkalmazott *mese*, *rege*, *monda* szavak használata következtleniséget mutatott,⁴³ nem jött létre konszenzus ezekkel kapcsolatban, az egymást átfedő, jelentésüket változtató terminusok pedig megnehezítették a tárgyról való beszédet, a kategóriák elkülönítését. Az irodalmi nyelvhasználat helyett Arany László ezért a népnyelvben előforduló megnevezéseket, és azok referenciáit tekintette át. Eszerint a *mese* a népnyelvben létező megnevezés volt, míg a *rege* és *monda* szó nem:

„[a] nép, elbeszélései megnevezésére a mese szónál egyebet nem használ. Mesének pedig hívja kiválsólag az oly elbeszéléseket, melyeket se az elbeszélő, se a hallgatók igaznak nem tartanak, melyek sohasem megtörtént dologként, hanem, mint költemények, gyönyörködtetésül járnak szájról szájra. – Ha ellenben valamely várhoz, tóhoz s más ilyeshez kötött eseményt beszél el, melyet, mint hagyományt, hívőleg ad odább, ez neki vagy »történet« – »história« vagy általában csak annyit mond róla »úgy mondják, azt beszélék.« A mit nem hisz, azt mondja rá »ejh, mese az,« s a mit, bár babonás hittel, igaznak tart, sohasem mondaná mesének.” (ARANY L., 1867, 42.)

Vagyis a *mese* szó olyan narratívákra utalt, amelyek tiszta fikciós volta az előadó és a befogadók közötti hallgatólagos paktum értelmében nyilvánvaló volt, tehát az elbeszélő történet nem kívánta egyéb módon legitimálni magát (nem hasznos, nem megtörtént, nem tanulságos stb.), célja a szórakoztatás vagy az esztétikai jellegű élmény megteremtése, a világalkotás.

A pragmatikai szempont mentén különítette el Arany László a meséktől a hiedelemelbeszéléseket (legyenek azok *memorat* vagy *fabulat* szintűek). Erre azért volt szükség, mert a korszak írásbeliségében a *mese* szót ’babonás tör-

⁴³ Lermontov *Hazám* című művének fordításában (1864) maga is használta ezeket: „Sem hírét, dicsfényét a régi kornak, / Miről dalok, regék, ősmondák szólnak” (ALÖM I, 1900, 247.).

ténet' jelentéssel gyakorta használták a hiedelemelbeszélések jelölésére is,⁴⁴ ugyanakkor az azokban megjelenített, természetfeletti szereplőkről, cselekedetéről szóló történetek, a mesétől eltérően, igényt tartottak előadó és közönség hitére, a referenciális befogadásra: „az elbeszélők hívő borzalommal adják szájról szájra, [...] s épen e hívő borzalom az, melyben a meséktől különbözik.” (ARANY L., 1867, 45.). Szintén elkülönítette Arany László az adomát a mesétől, melynek egyik alműfaja, a tréfás mese témáját tekintve gyakorta átfedéseket mutat az adomával. A megkülönböztetés alapja a narratív szerkezet, kompozíció („csoportosítás, összeillesztés és kerekdedség”), illetve a hihetőség iránti igény megléte vagy hiánya volt: „itt is ismervül szolgál egyfelül az, hogy az adoma leginkább csak *egy* pointeot foglal magában, a mese pedig több ily részletet kapcsol össze, másfelül az, hogy az adoma mindig közel van a *hihetőség*-hez, a mese pedig messze túlcsapong azon.” (ARANY L., 1867, 42.)

Összességében Arany László a következőképpen határozta meg a magyar népmese fogalmát: „tárgya a természetfelettibe, vagy legalább a megtörténhetőségen túl csapong, s másodszer, hogy az elbeszélő nép maga is mint csupán költeményeket beszél azokat el. Alakba önteni ezeket ilyformán lehetne: »Népmese: a nép ajkán forgó, általa is csupán költöttnek tartott, s a közélet viszonyai fölötti tárgyú kerek-egész elbeszélés«” (ARANY L., 1867, 44.).

A terminológiai problémák tisztázása után tért rá Arany László a meseklasszifikáció kérdésére. Kiindulásként Henszlmann Imre felosztását vette alapul, amely három főbb kategóriát különített el. A három, Henszlmann kijelölte mesei kategória (amely három-négy műfajnak feleltethető meg): 1. *jelképes, symbolicus* vagy *jelvi* mesék, melyekben „a mesét költött népnek vagy személynek vallásos hitét vagy a természetről képzett nézetét tárgyazó, mag rejtezik”; ez nagyrészt megegyezik a mai folklorisztikai klasszifikáció szerint a tündérmese (ATU 300–749) fogalmával. 2. *jellemeztető mese*: „népies elbeszélések, mikben a természet vagy képzelődés egyik lényének jellemeztetése fő elemnek tekinthető” (beleértve az állatmeséket és a rátótiádákat), 3. *dévajka, furcsaság, bohózat (Schwank)*: „miben a népnek többnyire nem gonoszság nélkül járó nedélye és satiricus vonása jelentkezik” (HENSZLMANN, 1847, 82.), amely a tréfás meséket jelölte.⁴⁵ Arany László az első kategóriát megtartotta, a másodikat *tanmesének* nevezte el, amelynek a jellemmesék csupán egy alfaját képezik, a harmadikhoz a *furcsaságokat* sorolta. Megjegyezhető, hogy Arany János az 1850-es évek közepén keletkezett *Széptani jegyzetekben* a népmese fajairól írva, Henszlmann

⁴⁴ A *mese* szó 18–19. századi használatáról lásd GULYÁS, 2008.

⁴⁵ Henszlmann Imre kategorizációjáról és szimbolikus mitológiai meseértelmezéséről lásd GULYÁS, 2017a.

nyomán szintén három kategóriát különített el: 1. jelvi vagy jelképes mese, 2. dajka vagy állatmese, 3. a nép furcsa elbeszélései.⁴⁶

Az 1867-ben Arany László rendelkezésére álló korpuszból a legtöbb mese az első kategóriához, a jelvi mesék körébe volt sorolható (240-ből 170). Arany László öt osztályt különített el a magyar jelvi meséken belül, melyeket a következőképpen határozott meg: „Vannak tisztán költészeti részletek, melyek valamely vallási maradványokkal csak külsőleg kötvék össze. Van keresztyén vallási költészet. Vannak, harmadszor, hősmondai részletek, sőt egész mesék is. S végre a negyedik és ötödik elem az indogermán és az altaji népek ős valóságának homályos maradványai.” (ARANY L., 1867, 52.)

Mielőtt rátért volna az egyes osztályok ismertetésére, Arany László a jelvi mesék szimbolikus jelentéséről kialakított, elsősorban a német tudományosságban a Grimm testvérek munkái óta jelenlévő, mitológiai szempontú kutatásokról szólt (Arthur és Albert Schott, Bechstein, Benfey, Köhler, Liebrecht művei nyomán). Fő jelentőségüket abban látta, hogy az ezeket megalapozó, kiterjedt és részletes összehasonlító vizsgálatok olyan összefüggésekre derítettek fényt, amelyek miatt a mesei motívumok hasonlósága már akár a népek rokonságának kutatásában is érvként használható.

Ugyanakkor Ipolyi Arnoldnak és Henszlmann Imrének a mitológiai meseértelmezési irányhoz köthető nézeteit, amelyek a jelvi mesék eredeti jelentésére vonatkoztak, Arany László tételesen kritizálta. Mint ismert, Ipolyi a *Magyar mythológiában* (1854) az epikus szájhagyomány számos alkotását használta fel forrásként (kútfőként), köztük a meséket is; hatalmas kéziratos mesegyűjteménye is részben e mitológiai rekonstrukcióhoz szükséges anyaggyűjtés mentén jött létre. Arany László Ipolyi következő, a mese jelentésére vonatkozó állítását vitatta: „a népmesék az ős vétek és búnsúly tudatáról s a majdani megváltás általi megszabadulásról létező hitnek nyilatkozatai.” (IPOLYI, 1854, 344.) Ez a fajta „dogmatikai értelmezés” Arany László szerint problematikus egyfelől azért, mert a mesék „ösi” jelentése kétséges, hogy ennyire erőteljesen vallásos (ráadásul keresztyén) vonatkoztatási rendszerben képződött volna meg, másfelől pedig számos olyan jelvi mese maradt fenn a szájhagyományban, amelyek ezt a tételt nem támasztják alá (ARANY L. 1867, 47–48.).

Hasonlóképpen kritizálta Arany Henszlmann Imre meseértelmezését is, amely szerint a jelvi mesék eredetileg a napistennek a tél elleni küzdelmét megjelenítő mítoszok voltak. Arany László, akárcsak Ipolyi nézete kapcsán, ez esetben is egyfelől a túláltalánosítás erőltetése miatt bírálta ezt az értelmezést, másfelől ugyanakkor egy olyan szempontot is felvetett, amely inkább azt tette

⁴⁶ AJÖM X, 1962, 546–547. Bővebben lásd GULYÁS, 2017b, 212–215.

kérdéssé, valóban ez lehetett-e az alapvető jelentőségű tapasztalat „a természeti ember” számára:

„S aztán, magában véve is, mily egyoldalú vélekedés, hogy az ős népek azon legelső költői, kik élénk képzeletökkel az ős mythos első csiráit teremték, a roppant természetben semmi egyebet meg nem figyeltek, s jelképileg mesékké nem alakítottak volna, mint a természet téli álmát s nyári újraéledését. A körülünk levő világ alakulása, kormányoztatása, a hegyek és vizek, növények és állatok keletkezése, a megdőbbségek menydörgés, az elragadóan szép szivárvány, a nappal és éjjel váltakozása, – aztán az ember eredete s halál általi megsemmisülése és ezer ily tárgy nem közelebbről s nem inkább megkapják-e a természeti embernek mind képzeletét, mind értelmét elméjében, mint a tél dermesztő hatása? Sőt én azt hiszem, hogy a tél, nyár- s virág-istennek ily personificatiojához, a mi inkább elvont eszme már, az emberi szellem fejlődésének második foka volt szükséges, s ezért amaz elméletet, – bár kétségtelen hogy néhány, igen elterjedt mesére feltűnően alkalmazható, – ős alapnak nem tartom.” (ARANY L., 1867, 50.)

Gondolatmenetéből nyilvánvaló, hogy bár kritizálta a henzlmanni jelentés-tulajdonítást, ugyanakkor Arany László maga is azon előfeltevésekből indult ki, hogy a jelvi mesék eredete a történelem (írásbeliség) előtti időkben keresendő, másrészt, hogy a jelvi meséknek létezett egy eredeti, ősi jelentése, harmadrészt pedig, hogy az emberi szellem fejlődése stadiális jellegű, és az egyes fokozatoknak eltérő észlelési és absztrahálási szintek feleltethetők meg. A népmeséknek tehát Arany László felfogása szerint is van valamiféle mélyebb jelentése, amelyre vonatkozólag különféle értelmezések létezhetnek: ezek közül néhányat Arany László elvetett, ám – egyéb értekezéseiben is megnyilvánuló önkorlátozással – megfelelő adatok és ismeretek hiányában ezeket nem kívánta újabb értelmezésekkel helyettesíteni. „Midőn azonban a jelvi mesék fentebbi magyarázatait el nem fogadom, nem szándékom helyettök más ős alapot keresni. Én minden ily irányú kísérletet csak többé-kevésbé sikerült, de – mert az egyes mesék alapeszméje sokszor egymástól igen eltér, s e mellett épen oly kevésbé kutatható ki, mint egy költeménynél az annak alapul szolgáló legelső gondolat-szíkra, – egyoldalú és hiányos föltevésnek tartok” (ARANY L., 1867, 51.). Arany magát a *jelvi mese* kifejezést sem tekintette igazán szabatosnak, mivel felfogása szerint e mesék egy részének nincsen szimbolikus tartalma; a terminust pusztán azért használta, mert a lehetséges egyéb korabeli megneve-

zések (*tündérmese, csudás mese*) felfogása szerint még ennél is kevésbé alkalmazhatóak specifikusan e mesei műfajra (ARANY L., 1867, 227.).

A jelvi mesék első alosztálya tehát a vallási-mitologikus nyomokat nem vagy alig tartalmazó, elsősorban esztétikai szempontból értékelhető jelvi meséket foglalja magában. Arany László ennek kapcsán a szájhagyományozás poétikájának alapvonásaként határozta meg a variabilitást, a narrátorok ízlése és képessége szerinti folytonos változást, hagyomány és alkotás kölcsönhatását: „A költői alakítás mindenben, a mi a nép ajkán forog, folytonos és szakadatlan. Az egyes elbeszélők fölfogása, értelme, aesthetikai érzéke lazábbá vagy tömörebbé teszi az elbeszélést, kifelejt vagy pótol valamit, összeegyíti a különböző mesék alkatrészeit, szóval idomít s ugyanazon anyagot ezerféle alakba öltözteti.” (ARANY L., 1867, 52.)

Az individuális narrátorokon túlmenően azonban a nagyobb közösségeknek (nemzetek, népfajok, osztályok) is sajátos elbeszélő stílust tulajdonított Arany László, amit összefüggésbe hozott az adott közösségek társadalmi és természeti feltételeivel, földrajzi meghatározottságával (ami később Ratzel munkásságában nyert tételes kifejtést):⁴⁷ „Hasonló – de sokkal szembeötlőbb, mert egészen jelleggé válik – az idomítás a nemzeteknél vagy népfajoknál, sőt egyes osztályoknál is. Valamely nemzet elbeszélési modorára rendkívüli befolyással van szokásain, kormányrendszerén, életmódján kívül maga az ég-ajli és geographiai fekvés is” (ARANY L. 1867, 52.). Számos nemzetközi példa után a magyar mesék egyik, a szomszédos népek meséihez képest feltűnő jellegzetességét, vagyis komplex narratív felépítését is ilyen körülményekre vezette vissza, a népkarakterológiát összekapcsolva a hagyományos elbeszélések jellegzetességeivel: „Magyar meséinkben főleg a bonyolodottság az, mely a környező szomszédnépek meséitől elüt. Ezek egyike sem fűzi úgy összevissza a különböző alkatrészeket, mint a magyar nép, kivált az alföldi. [...] okának tartom inkább népünk pásztorias, tanyai, gyakori dologtalan estvékkel járó életmódját, s természetes hallgatag jellemét, mely az elbeszélések végig halgatásában igen türelmessé teszi” (ARANY L., 1867, 53.).

A jelvi mesék első alosztályában a tisztán költői, esztétikailag értelmezhető alakítás, illetve a pogány mitológiai hagyomány rétegei csak ritkán különíthetők el egyértelműen, hiszen több szempontból is kapcsolódnak egymáshoz (és tulajdonképpen a mitikus elbeszélések is költészetnek tekinthetők). A költészeti és mitológiai jellegű csodás motívumok és epizódok közé sorolta Arany László a költői jelképes nagyítás eredményeként létrejött narratív elemeket, így pl. a különféle varázstárgyak („mindenkit megtánczoltató hegedű”,

⁴⁷ A földrajzi meghatározottság elvéről és a klímaelméletről a korabeli magyar irodalomban, sajtóban lásd Tamás Ildikó tanulmányát: TAMÁS, 2018.

„tengerlépő cipő”, „láthatatlanító köpeny” stb.), illetve az átváltozások egy részét („átidomulások, részint halál után, tehát némileg metempszüchosisilag, részint különböző bűverők által már ez életben” – ARANY L., 1867, 55.). Tisztán költészetiként pedig olyan motívumokat azonosított, amelyek valamiféle pszichológiai mélységet kölcsönöznek az egyébként gyakran oly sematikus (*flat, flächenhaft*)⁴⁸ mesei karaktereknek, illetve a közöttük lévő viszonyoknak.⁴⁹

A jelvi mesék második alosztálya a „keresztény vallási költészet” megnyilvánulásának tekinthető. Arany László megfigyelése szerint a keresztény vallás a népmesekincsre nem gyakorolt számottevő hatást. Erre többféle magyarázattal szolgált, melyek éppen a vallási alapelvekből vezethetők le, így abból, hogy a kereszténységtől idegen az isten, az isteni hármasság megszemélyesítése, ezenkívül az angyalok vagy ördögök is „csak egy testületet, szolgáló chorust képeznek”; vagyis önmagukban sem névvel, sem olyan önálló karakterrel nem rendelkeznek, amelynek révén elbeszélések épülhetnének köréjük. Így, míg az első alosztályhoz számos mesét rendelt hozzá, addig ehhez a kategóriához Arany László a korpuszból mindössze három mesét tudott sorolni.

Arany László a jelvi mesék harmadik osztályához a hősmondai, vagyis hősepikai jellegű meséket sorolta, amelyek nem tükröznek vallási-mitológiai képzeteket. Ebben az esetben is nehéz egyértelműen elhatárolni az ebbe a kategóriába tartozó szövegeket, hiszen a hősepika előfeltételezi egyfajta mitológiai rendszer meglétét. Mivel a színhagyományban a 19. századra nem maradt fenn a korabeli irodalom vagy tudományosság számára elérhető magyar nyelvű hősepika, ezért a kutatás mindig is kiemelt figyelmet fordított ezekre a mesékre, amelyeket a 20. századi folklorisztika később *hősmese* megnevezéssel illetett. Arany László, aki gyűjteményében maga is kiadott ilyen mesét (a *Fehérlófia*-típus egyik legkorábbi magyar variánsát), a következőképpen foglalta össze e mesék jellegzetességeit és értelmezési lehetőségeit:

„A jelvi mesék anyagának harmadik fajaként fentebb a hős mondai maradványokat, melyekben vallási nyom semmi, vagy csak igen kevés van,

⁴⁸ E. M. Forster, illetve Max Lüthi terminusai.

⁴⁹ Bár Arany László ezt nem fejtette ki, ám felhozott példái, úgy tűnik, erre utalnak: „De van aztán olyan átídomulás is, mely tisztán költészet. Például midőn a megölt anya sirjából is eljár aranykacsa vagy galamb képében gyermekét bepólyálgatni, kedves férjét végig-végig siratgatni (Arany 107. 113. 1. – Grimm 11). Vagy a tündér leány meséje kit egy cigány asszony megöl, hogy helyette királynévá ő legyen; a meggyilkoltnak poraiból fa nő, s ennek két ága, mikor a király és a gonosz új királyné alatta ülnek, beszédet kezd egymással: a király fölötti ág örömmel terjeszti reá árnyékát, a királyné feletti pedig azt mondja, inkább kiszáradna, mint árnyékot adjon neki; majd két ágyat csinálnak a fából, s a király ágya nem is érzi, hogy a király rajta fekszik, a királynéé pedig majd leszakad” (ARANY L., 1867, 56.).

jelöltem ki. Hogy ily hős mondák léteztek, ez lehető legtermészetesebb föltevés. Az írás használata előtti korban a nagy, hősiességű tettek szájhagyomány által maradtak emlékezetben, s minél tovább gördültek az elbeszélők ajkain, annyival lettek a távol nimbusában nemcsak nagyobbakká, hanem csodásakká s emberfelettié is, míg végre egészen kerek cselekvénynyé csiszolódtak. Ez a legtermészetesebb processus. – A jelvi mesék legnagyobb részében, hiszem, hogy megvan vallási nyom mellett a hősmonda is: A sárkányokkal vivó hősök, az óriás feladatokat teljesítő királyfiak, a kísértetes várak minden rémeit bátran legyőző vitézek alakjaira nézve még mindig nagy kérdés, mennyiben jelképeznek valamely vallásias, isteni küzdelmet, s mennyiben pusztán költői nagyításai mondai hősök vitézségeinek. A köd homálya igen egyformáknak tünteti föl a távoli tárgyakat; csak a körvonalok, s a tárgy tömege látszik, a jellemző vonások nem vehetők ki.” (ARANY L., 1867, 63.)

A magyar jelvi meséket vizsgálva Arany László részletesebben csak az 1–3. osztályhoz tartozó mesék sajátosságaira tért ki, a két utolsó kategóriát (az indogermán, illetve altáji eredetű meséket) nem tárgyalta, mivel meglátása szerint azok olyan részletes összehasonlító vizsgálatokat igényelnének, amelyek túlmutatnak a meseértelmezés körén, s inkább a mitológiakutatáshoz sorolhatók.

Ezt követően rátérve a mesék második nagy csoportjára, a *tanmesék* két alosztályát különítette el és határozta meg: „Egyiket azon mesék alkotják, melyek valamely erkölcsi vagy élettapasztalati oktatás magvát foglalják magukban: másikat azok, melyek valamely lényt (állatot, növényt, stb.) jellemeznek” (ARANY L., 1867, 200.). Bár ezekre a mesékre használatos volt az *állatmese* kifejezés is, ezt Arany nem tartotta helyesnek. Egyfelől azért nem, mert a mese más műfajaiban is szerepelnek állatok, pl. a jelvi mesékben az állatsegítők, vagy az állattá változás révén szinte bármely szereplő, másrészt vannak olyan állatmesék, amelyek egyáltalán nem didaktikusak, ezeket Arany a harmadik kategória (*furcsaságok*) részeként tárgyalta (ezek általában állatszereplős formulamesék). Harmadrészt pedig állatmesék a fabulák is, ám Arany László megfigyelése szerint ezek a rövid, didaktikus elbeszélések a szájhagyományban nem keletkeztek és az irodalomból sem terjedtek el, nem folklorizálódtak. A népmese és az antik fabula-hagyomány közötti átmeneti képződményként határozta meg viszont a *Pancsatantra* meseciklusát, amelynek történetei ugyan a fabulákhoz hasonlóan tételes didaktikus zárlatot tartalmaznak, ugyanakkor a népmesékhez közelíti őket a „compositio kerekdedsége” és a cselekményvezetés komplexebb volta. Megállapításaihoz Arany László Theodor Benfey 1859-ben megjelent, magisztrális *Pancsatantra*-kiadását használta fel.

A rendelkezésére álló magyar meseanyagból Arany összesen öt szöveget tudott az oktató tanmesékhez sorolni, ezek közül három léptet fel állati szereplőket. Végezetül a tanmesék első alosztályához sorolta a *Vadrózsák* három szövegét is, melyeket allegóriaként klasszifikált (*Igazság és Hamisság; Szerencse és Áldás; Irigy testvérek*) mint a legabsztraktabb, eszméket megszemélyesítő meséket. Érdemes megjegyezni, hogy az *Igazság és Hamisság* meséjét 1861-ben Arany János is említette Merényi-bírálatában, mint olyan mesét, amelyet maga is hallott, és ő szintén *allegoriaként* utalt erre a mesére (AJÖM XI, 1968, 339.).⁵⁰ A másik nagyobb alosztályhoz (az ún. *jellem-mesékhez*), amelyek egy-egy állat vagy növény jellemzését nyújtják vagy pedig eredetmagyarázó jellegűek, Arany László kizárólag csak gyermekkori emlékeiből, valamint kiadott, illetve kéziratos mesegyűjteményéből tudott pár szövegpéldát felhozni (így pl. a vadgalamb és a szarka hangutánzó meséjét, és pár eredetmagyarázó mondát, melyek a *Magyar Népköltési Gyűjteményben* 1872-ben, gyűjtése részeként láttak napvilágot).

A tanmesékről szóló áttekintése végén Arany László a kevés idesorolható szöveg kapcsán felvetette a gyűjtések reprezentativitásának kérdését, vagyis azt a tanulmányában másutt is érintett problémát, hogy a korpusz jellegzetességei vagy hiányosságai nem feltétlenül az anyagból fakadnak, hanem annak következményei lehetnek, hogy az írásbeliségbe nem kerültek át ezek a szövegek, mert a népköltési gyűjtők érdektelennek tartották őket. Arany László tanulmányának egyik fő sajátossága az, hogy a mese érték- és jelentéstulajdonításának folyamatába bekapcsolta a rövidebb meseműfajokat is, felmutatva a nemzeti irodalomban és kultúrában való szerepük jelentőségét. „Isten mentsen, hogy e meséknek valamely mélységes értelmet tulajdonítsak, vagy fontosságukat mythikus jelentőségekkel indokoljam: de a nép eszmevilágának ismeretéhez mindenesetre szolgáltatnak egy adatot, s ez ma, midőn el van ismerve, hogy a nemzeti költészet virágzó fája csak a népköltés földjéből sarjadhat ki szilárdan, elég arra, hogy a feledéstől megóvni igyekezzük őket” (ARANY L., 1867, 210.).

Osztályozásának harmadik nagy kategóriája, amely a *furcsaságok* nevet viseli, a „néphumor” mesei megnyilvánulásait fedi. Arany László előbb általában emelt ki néhány jellegzetességet, így a nagyítás, a túlzás szerepét, a szakrális vagy démonikus hatalmak profanizálását, a magyar mesékben megjelenő komikus, koboldszerű mesei lény alakját (*Pancimanci* néven a saját mesegyűjteményében, *Tánczi Vargaluskaként* Krizánál), valamint a kora újkori nyugat-európai novellagyűjteményekben oly népszerű erotikus trufákat, amelyek azonban

⁵⁰ 1861 novemberében jelent meg a *Szépirodalmi Figyelőben* Gyulai Pál *Igazság és Hamisság* című verse, szintén *allegoria* műfajmegjelöléssel.

megfigyelése szerint a magyar néphagyományban csak szórványosan terjedtek el, és ezek is feltehetően kollégiumi eredetűek voltak. A furcsaságok első osztályába tartozó meséket a következőképpen definiálta: „valamennyi ilyen mese vagy *emberi* gyarlóságokat s morális gyengeséket akar nevetségessé tenni, vagy másfelől a dévaj ügyességet juttatja diadalra az emberek felett: szóval mindig az emberi viszonyok körül mozog, s ez iránytól nem is tér el sehol, habár egyes mesékben a tárgy, s a költői kivitel körül messze jár is egymástól a csapongó képzelet” (ARANY L., 1867, 219.).

A furcsaságok második osztályába a *gyermek-meséket* sorolta; ezeknek kiemelt figyelmet szentelt:

„Csupa naiv és élénk kedélyesség az, a mi ezeket alkotja; nincs bennök semmi mythologia, semmi didaxis, semmi vonatkozás az emberi viszonyokra, és semmi csapongó élcz. Egyszerű történetkéket beszélnek el, de oly elevenséggel, oly érdekesen, a gyermek figyelmét annyira megkapó modorban, hogy mindig akaratlanul eszembe jutnak, mikor egy-egy, gyermekek számára írni erőlködő munka sületlenségeit látom. Szerepel e mesékben minden tücsök-bogár: hólyag, szalmaszál, tüzes üszök, kis madár, farkas, malacz, kórószál, varró tű, gömböcz, félignyúzott bakkecske stb. s többnyire mindenik a nélkül, hogy szereplésének valami egyéni jelentősége volna. E bohó ártatlanságok tekintetében különösen gazdag a Grimmek német gyűjteménye. Magyar gyűjtőink, úgy látszik, kevés gondot fordítottak rájuk [...] pedig [...] e gazdag naivitas aesthetikai szempontból nem érdektelen.” (ARANY L., 1867, 219.)

Az esztétikai minőség illusztrálása érdekében Arany László két mesét közölt a maga gyűjteményéből (*A kóró és a kis madár; A farkas-tanya*). A ritmikus prózájú gyermekmesékhez hozta fel példaként a *Farkas-barkas* című mesét is az *Eredeti népmesékből*, a sormetszetek és a ritmikus lejtés részletes bemutatásával. A mesét Arany János is ismerte, 1847. május 27-én, Petőfihez írott levelében egy sztereotip formuláját használta (AJÖM XV, 1975, 89.; FARAGÓ, 1965, 151.), 1861-ben pedig Merényi-bírálatában utalt rá (AJÖM XI, 1968, 339.); az Arany család kéziratos mesegyűjteményében Arany Juliska 1850-es évekre datálható kézírásával maradt fenn. Arany János a *Szépirodalmi Figyelőben* 1861 augusztusában a következő szerkesztői kommentárral adta közre a mese egy variánsát, Gyulai Pál *A tyúk és a farkasverem (Népmese)* című költeményét: „Gyermek költészetünk (nem *gyermekes*, hanem *gyermekek* számára való költészetünk) parlag mezején örömmel üdvözljük e naiv mesét. A ki csekélylené ez irodalmi lapba, ne feledje, hogy egy Puskin nem tartotta

méltóságán alulinak népmeséket dolgozni ki” (AJÖM XII, 1963, 288.).⁵¹ Arany László e mesék jelentőségét a következőképpen foglalta össze: „nemzeti versidomunkhoz még a prózai elbeszélésekben is található anyagot. Hogyne volna tehát erős ezen alap?” – vagyis újfent megjelent a népköltészet mint a nemzeti irodalom kialakításának formai tárházáról szóló gondolat.

A harmadik osztályt a csalimesék képezik. Arany László öt ilyen rövid mesét közölt az *Eredeti népmesék*ben, kivételesen jegyzettel magyarázva mibenlétüket és funkciójukat, hasonlóképpen, ahogyan e tanulmányában is: „Ha ez elmondott mesécskék nagy mértékben gyönyörködtetik a gyermekeket, van egy más mesefaj, mely boszantásukra találatott föl: a *csali mesék*. Nagy szavakkal kezd a mesélő valamit, s a várt hosszú mese helyett hirtelen elcsapja a végét” (ARANY L., 1867, 222.).

A furcsaságok negyedik osztályát Arany László nem nevezte meg; a következőképpen definiálta azt: „a legszilajabb élcz csapong határt nem ismerőleg. Merő képtelenségeket, paradoxonokat halmaznak ezek rakásra, hogy megnevetessék a fonókai társaságot. Ez az irány magyar népünknek különben is kedvencz mulatsága: a legkomolyabb mesét is többnyire ily mondatokkal kezdi és végezi,⁵² s a vőfélyi versek, lakodalmi diktiók mind ily badarságokból vannak készítve” (ARANY L., 1867, 223.). Ez a meghatározás és a közölt szövegpéldák legnagyobbbrészt – a mai műfaji terminológia szerint – a hazugságmesékre utalnak.

Összességében Arany Lászlónak a mesei műfajokra kialakított klasszifikációja tehát az alábbi kategóriákat tartalmazta:

1. *Jelvi (jelképes) mesék*

- 1.1. tisztán költészeti részletek, melyekhez vallási maradványok csak külsődlegesen kapcsolódnak
- 1.2. keresztény vallási költészetet tükröző mesék
- 1.3. hősepikai jellegű mesék
- 1.4. indogermán ősvallási nyomokat tartalmazó mesék
- 1.5. altáji népek ősvallásának nyomait tartalmazó mesék

2. *Tanmesék*

- 2.1. erkölcsi vagy élettapasztalati oktatás magvát foglalják magukban

⁵¹ Arany László szintén nagyra becsülte Puskin meséit, 1866-ban Lermontovról írott tanulmányában így foglalta össze jelentőségét: „Puskin az élő nép közé, az egyszerű pór kunyhóiba ment tárgyaért, az igénytelen, lenézett, megvetett népmesét fogta hatalmas védő szárnyai alá, s dolgozta ki oly költészettel, önté oly tiszta népi s a mellett művészi alakba, mint sehol, soha, senki” (ALÖM II, 1901, 51.).

⁵² „Más népek meséiben ilyet nem találtam. Nem tudom, a gyűjtők mulasztása-e? – de alig hiszem, hogy az volna.”

- 2. 1. 1. állati tanmesék
 - 2.1. 1. 1. *Pancsatantra* (illetve származékai a szájhagyományban)
 - 2. 1. 2. nem állati tanmesék
 - 2. 1. 3. allegóriák: eszméket megszemélyesítő, absztrakt tárgyú mesék
- 2. 2. jellem-mesék: valamely lényt (állatot, növényt stb.) jellemeznek
 - 2. 2. 1. hangutánzó mesék
 - 2. 2. 2. eredetmagyarázó mesék
- 3. *Furcsaságok*: a néphumornak a mesékben található „nyilatkozványai”
 - 3. 1. tréfák (az emberi viszonyokról)
 - 3. 2. gyermekmesék
 - 3. 3. csalimesék
 - 3. 4. képtelenségek (hazugságmesék)

Miért volt szükség a mesék kategorizálására, miért ez volt Arany László tanulmányának fő célja, amelyhez képest a mesék kifejtett értelmezése másodlagos szerepet játszott?⁵³ Egyrészt a kategorizáció művelete maga is egyfajta értelmezés, hiszen abból az előfeltevésből indul ki, hogy a tárgy (jelen esetben a magyar népmese) érdemes a felmérésre, definiálásra, analitikus vizsgálatra, a részek elkülönítésére és összehasonlítására. Arany László szerint a korpusz megismerése után, annak sajátosságai mentén kell kategóriákat elkülöníteni, nem lehet az anyag ismerete nélkül előzetesen kialakított kategóriákat alkalmazni arra (ARANY L., 1867, 46.). Az Arany László által kijelölt három fő mesei kategória definíciói minden esetben utalnak arra, milyen funkcióval bírnak ezek a mesék a szájhagyományozó közösség számára: tanítanak, jellemeznek, mulattatnak, vagy jelképes formában az embernek világról alkotott észleléseit és képzetait közvetítik. Ezenkívül Arany László a népmesét nem homogén műfajnak tekintette, ennek megfelelően egyik célja az volt, hogy felmutassa, milyen megnyilvánulási formákban mutatkozik az meg, akár olyanokban is, amelyeket a gyűjtők (mivel nem tudtak jelentést és jelentőséget tulajdonítani neki) nem tartottak dokumentálásra méltónak, az írásbeliségbe átemelendőnek.⁵⁴ A 19. század végére a gyűjtéseknek köszönhetően

⁵³ Arany László tiszttában volt az ilyen jellegű rendszerezések értelmével kapcsolatban felmerülő kételyekkel; mielőtt harmadik nagy kategóriája, a furcsaságok tárgyalásába kezdett volna, erre így reflektált: „Lehet-e egy tréfáló embernek vagy jókedvű társaságnak összevissza-hadart dévaj bohóskodását rendszerbe illesztetni? lehet-e keretbe rakni, osztályzatokba sorozni a pattogó élczet, a zamatos adomákat? S ha ezeket nem lehet, lehet-e a néphumornak a mesékben található nyilatkozványait? És a ki mégis megkísérli, nem pedans, hiábavaló zabhegyezésre vesztegeti-e munkáját?” (ARANY L., 1867, 210.)

⁵⁴ Erre egyébként már Henszlmann Imre tanulmánya is példát mutatott, Henszlmann szerint ugyanis a jelvi mesék alapvetően nemzetköziesek, és a másik két kategóriához tartozó mesék képviselik erőteljesebben a nemzeti sajátosságokat. Bővebben: GULYÁS, 2017a.

a lejegyzett népmesekorpusz már nemcsak műfajok, hanem típusok elkülönítését is lehetővé tette, ezt a magyar anyag vonatkozásában elsőként Katona Lajos végezte el (KATONA, 1903).

Harmadrészt a felmérés és elhatárolás arra az európai népmese gyűjtést a kezdetektől meghatározó elképzelésre épült, amely szerint a színhagyományban élő narratívák bizonyos műfajai egy adott nemzeti közösség kulturális emlékezetének hordozói, és az akár az írásbeliség előtti, eredeti és sajátlagos (nemzeti) kultúra és közösségi tudás, valamint formakincs lenyomatai. Ezt az elképzelést egészítette ki később az – a gyűjtések kiterjedésével egyre intenzívebbé váló – tapasztalat, hogy ezek a narratíva-típusok sok szempontból igen nagy hasonlóságot mutatnak, és nem feltétlenül korrelálnak a nemzeti közösségek térbeli határaival, vagyis a folklór, amely az egyes nemzeti kultúrák, irodalmak és identitások kiépítésének fontos elemeként funkcionált, egyre inkább nemzetközi, mintsem nemzeti jellegűnek tűnt. Míg a népköltési gyűjtések kezdetén a szövegek közlések az újdonság erejével hatottak, a népköltési szövegek számának exponenciális növekedésével, a hasonlóságok és párhuzamok meglétének egyre erőteljesebb érzékelése közepette lehetett a népköltési alkotások eredetiségét felmutatni vagy cáfolni – ami óvatosságra intett.

Az eredetiség, a hamisítás, a plágium kérdése mindenesetre egy olyan elképzelésre utal, amely szerint létezett egy eredeti ősfőforma (*Urform*), amely variánsok révén térben és időben szétterjedhetett, ám a keletkezésnek volt egy elvileg rekonstruálható kiindulópontja és amennyiben ez bizonyítható, erre egy-egy etnikus vagy nemzeti közösség mintegy szellemi tulajdonjogot formálhat. Arany László tanulmányában az eredetiség szempontja több ízben is felmerült a meseszövegek, illetve a mesei műfajok ismertetése során. Az *eredeti*, úgy tűnik, egyfelől a kiinduló, keletkezési, másfelől olyan forma, amelyet nem értek idegen behatások, nem kölcsönzés vagy átvétel, hanem önálló alkotás eredménye.⁵⁵

Az eredeti alkotás azonban a színhagyományban nehezen azonosítható, Arany László ezért körültekintéssel használta ezt a minősítést valamely szö-

⁵⁵ Erre utalnak Arany László következő megjegyzései: „Nem merném állítani, hogy ezen eszmék eredetiek a székely népnél: az egyes vonások közül egyik itt, másik amott jó elő: a kutya szájából folyó tiszta forrás, mint Kriza megjegyzi, már a Hármas historiában (II. 12.) előjő; a keresztleetlen gyermekekhez s a perlő atyafiakhoz hasonló vonásra Dante poklában emlékezem” (ARANY L., 1867, 60.); „Csaknem biztosként állithatni ugyanis, hogy e mesének a fenebbi allegoricus alakja a legrégebb, legeredetibb, s ime már csupán a székelyföldön ismerik azon formájában” (ARANY L., 1867, 207.); „eredeti magyar voltát a hangutánzás legkétségtelenebbül igazolja” (ARANY L., 1867, 208.); „Hasonló ehhez az illető madarak hangjának utánzása tekintetében kéziratgyűjteményem következő meséje, melynek tiszta magyar eredetiségéhez szintén nem férhet kétség” (ARANY L., 1867, 208.).

vegre, ami annál is inkább tekinthető önkorlátozásnak, mert a korabeli folklórgyűjtések egyik fő motivációja az volt, hogy egy-egy etnikus csoport, nép, nemzet eredeti, vagyis sajátlagos alkotásait mutassák fel, s a nemzet esetében arra mintegy tulajdonjogot is formáljanak. A variánsok ismerete tehát azért is szükséges, hogy a gyűjtő ne ítéljen elhamarkodottan valamely mese eredeti voltára nézvést, amelyekre egy-egy mesemondó szellemi termékeként tekint.

Arany László Kriza János egy kijelentése kapcsán hívta fel erre a figyelmet: Kriza ugyanis – a korábbi magyar népmesegyűjtők gyakorlatához képest egyedülálló módon – nemcsak gyűjtőtársait nevesítette a *Vadrózsákban*, hanem néhány mesemondót is megnevezett, s némely meséjük kapcsán így fogalmazott: „legfrisebb, alig egy éves terményei a »beszédek« költésében kifogyhatatlan népelmének” (KRIZA, 1863, 545.), ily módon a mesemondót mintegy szerzői státusszal ruházta fel. Ez viszont Arany László szerint a korábbi és egykorú, más régiókból feljegyzett variánsok ismeretében nem igazolható állítás, ezért ez esetben is körültekintésre intett: „kevésbé lehet bízni az ily népmese-készítők eredetiségében, vagy az egy-más vidéken történt-dologként beszélt esetek igaz voltában” (ARANY L., 1867, 61.).

Ami az invariáns mesékre, illetve mesei motívumokra vonatkozó magyarázatát illeti, Arany László szerint ezek vagy a gyűjtők figyelmének (a jövőben pótolható) hiányosságaiából fakadnak, vagy pedig némi fenntartással kezelendők: ha egyéb variánsaik ismeretlenek, akkor esetleg a gyűjtő invenciójának/intervenciójának eredményeként jöttek létre, ez esetben viszont a plágium fogalma alá esnek, csak megfordítva, mint az irodalmi művek esetében. Ott ugyanis az a plágium, ha a szerző a maga szellemi termékeként jeleníti meg egy másik szerző alkotását, míg a szájhagyomány írásbeli transzponálása során Arany László azt minősíti plágiumnak, ha a gyűjtő a maga szellemi termékét próbálja meg a nép alkotásaként prezentálni (ARANY L., 1867, 226.). Mint Arany Jánosnak a mesegyűjtők kompetenciáiról szóló írásában, úgy Arany Lászlónál is a gyűjtő-szerkesztő beavatkozása csak korrigáló, de nem alkotó jellegű lehet; a szóbeli variáns ideális formájának írásbeli megalkotása során nem módosíthat oly módon, hogy másutt ismeretlen, maga kitalálta elemeket illeszt be a mese szövegébe.

Arany László meseértelmezésének egyik újdonsága azt volt, hogy Ipolyitól és Henszlmantól eltérően, nem csupán a mese tartalmát vagy *jelentését*, hanem *formáját* is értékelte. „Hogy a népmesék nem csupa képzelet csapongások, hanem bennök, Grimm Vilmos szavaiként, »mint a fű közzé szóródott apró drágakő darabkák, melyeket kiszemelgetni igen nehéz, egy ős cultus maradványai rejlenek,« ma már alig fogja valaki kétségbevonni. Én azonban ezenfelül nemcsak azt az igénytelen füvet – a népmesék alakját – tartom igen szépnek,

s figyelmünket megérdemlőnek, hanem ez elszóródott drágaköveket is szerettem lehetőleg megkülönböztetni” (ARANY L., 1867, 51.). Ezt a megkülönböztetést hajtotta végre Arany László a mesék osztályozásával, míg a drágakő-hasonlat szemléletesen mutatja a korábban triviálisnak tekintett népmese értékkel való felruházását.

Ami az „igénytelen füvet”, a népmesék formáját illeti, tanulmányában Arany László a ritmikus mesei próza tanulmányozását a nemzeti versidom rekonstruálása/megalkotása szempontjából tartotta forrásértékűnek, általában véve pedig a népmesék, és tágabban a népköltészet egyik fő jelentőségét a nemzeti költészet megalapozásában látta. Figyelemreméltó a formulamesék, illetve a hazugságmesék iránti megkülönböztetett figyelme – ezek a színhagyományban szívósan élő mesék ugyanis valóban ellenállnak a túlértelmezésnek, a didaktikus vagy ideologikus jelentéstulajdonításnak, és ahhoz a nonszensz szöveg-hagyományhoz is sorolhatnánk őket, amely az erőteljesen realista beállítottságú magyar irodalomértésnek mindig is a perifériáján helyezkedett el, mert a játékoság, a forma öröme, a referencialitás illúziójának mellőzése gyanakvást kelt a folytonosan „mélyebb” értelmet kereső olvasásmódok képviselőiben.

Tanulmánya végén Arany László a magyar mesegyűjtők narrációs módját tekintette át, Gaal György, Mailáth János, Erdélyi János, Merényi László, Kriza János és Pap Gyula népköltési gyűjteményei alapján. Ez Henszlmann Imre tárgyezeléséhez képest eltérést jelentett, mert *A népmese Magyarországon* szerzője számára teljesen irreleváns volt az egyes meseszövegek stílusa, népiessége, naivsága, egyszerűsége stb.

A népmese-lejegyzés ideálisnak tekintett eljárása Arany László felfogása szerint a következő volt: „a mese lehetőleg eredeti alakjában kerüljön az irodalom elé, körülbelül úgy, a mint azt egy ügyes mesemondó, minden felesleges szószaporítás nélkül, de mégis a nép által kedvelt s többnyire beszőni szokott szószaporítás fölvetelével, fonókában vagy kukoricza-fosztásnál elmondaná” (ARANY L., 1867, 225.). Mint láthattuk, a fonóban vagy a kukoricafosztás során elhangzó (paraszti) mesemondás mérceként már a Merényi-mesékről szóló bírálatában is megjelent, akárcsak a gyűjtőnek a kompetens mesemondó szóbeli előadásához illeszkedő lejegyzése, és közbeavatkozásának lehetőség szerinti minimalizálása mint követelmény. Az említett népmesegyűjtemények kapcsán kritizált textualizációs eljárások közé tartozik Arany László szerint a klasszicizálás, az irodalmi, dagályos, áradozó nyelvhasználat, a szépítés, költőivé tétel, idealizálás, túlságos részletezés. A gyűjtő ilyen közbeavatkozása révén létrejött meseszövegek a *hosszadalmas, mesterkelt, természetietlen* minősítést kapták Arany Lászlótól, amikor a textualizáció eredményeként az „ibolyából csináltvirág” lesz (ARANY L., 1867, 225.).

Am nemcsak a lejegyző követhet el textualizációs hibákat, hanem a nem megfelelő mesemondók kiválasztása is hasonló problémákhoz vezethet: Arany

László szerint ennek éppen Gaal György mesegyűjteménye a példája, amely katonák meséit tartalmazza, márpedig a katonák, kilépve a paraszti életvilágból, elveszítik annak naiv mesemondó stílusát („A katona, külső tartományokba jutva, különben is többnek hiszi magát az otthoni parasztnál”; ARANY L., 1867, 225.).

Annál is érdekesebb a Gaal-mesék negatív elbírálása, mert ahogyan Arany László is megjegyezte, ezek „katonák dictálása után vannak szórúl szóra írva”, vagyis a Gaal-mesék esetében az „eredeti alak” visszaadásának kritériuma teljesült, ám, úgy tűnik, Arany László felfogása szerint az ideális népmesei szövegközlés nem pusztán egy szóbeli előadás (vagy emlékének) hű lejegyzése az eredeti alak megtartásával, hanem az is szükséges elvárás, hogy a mese megfelelő adatközlőtől származzék. A megfelelő adatközlő pedig, Arany László mást is megfigyelhető értékelése szerint, nem akárki, hanem olyan, kiemelkedő előadó készségekkel rendelkező mesemondó, aki a paraszti közösség tagja. A magyar népmeséket közreadó gyűjtők közül végső soron a Kriza János közölte székely, illetve a Pap Gyula kiadta palóc népmeséket értékelte pozitívan Arany László, egyszerűségük és így népi voltuk okán.

Arany Lászlónak ez a székfoglaló értekezésébe illesztett kritikai szemléje sok szempontból hasonló értékeléseket fogalmazott meg a magyar népmesegyűjteményekről, mint tette azt korábban, 1862-ben, Gyulai Pál, amikor Arany László mesegyűjteményét ismertetve, bevezetésként áttekintést nyújtott a korábban megjelent magyar mesegyűjteményekről, és pedig szintén az elbeszélő stílus milyensége alapján minősítve e korpuszokat. Megítélésem szerint mindkét írásnak kiemelt jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy az azokban leírt minősítések döntő szerepet játszottak a 19. századi magyar népmesegyűjtemények későbbi kanonizációjában, illetve marginalizációjában.⁵⁶

Emellett a népmesegyűjtemények narrációs módjáról alkotott véleménye alapján az is világos, hogy Arany Lászlónak a lejegyzés hitelességéről és a gyűjtőnek a szóbeliség–írásbeliség médiumváltásban játszott szerepéről vallott nézete megegyezett Arany János felfogásával. Az, hogy a meselejegyzés módjáról édesapjával azonos nézeteket vallott, nem csupán az egyes gyűjteményekre alkalmazott minősítéseiből következtethető ki, hiszen egy lábjegyzetben egyértelmű irányelvként utalt Arany Jánosnak a mesegyűjtés módjáról a Merényi-bírálatban kifejtett tételére,⁵⁷ sőt *expressis verbis*, teljesen azonosult azzal: „Az ott mondtak az én véleményem is”. Ennek a körülménynek pedig

⁵⁶ Erről részletesebben GULYÁS, 2010, 33–37.

⁵⁷ „Nem akarok itt tanácsokat adni a gyűjtőknek. Hogy a népmesék elbeszélésénél mi tartandó különösen szem előtt, kimerítően ki van fejtve a Szépirodalmi Figyelő II. k. 1. és 2. számaiban. Az ott mondtak az én véleményem is” (ARANY L., 1867, 225.).

azért van – a magyar folklorisztikai szakirodalomban eddig nem kellőképpen hangsúlyozott – jelentősége, mert míg Arany Jánosnak a meselejegyzésre vonatkozó írását a 19. századi gyűjtők jellemzéseként és korabeli útmutatásként is számontartja a kutatástörténet, az, hogy Arany László miként vélekedett a mesegyűjtés és -kiadás módjáról nem kapott kellő figyelmet, hiszen önálló cikket sosem szentelt e témának. Holott az a kérdés, hogy Arany Lászlónak milyen textualizációs és textológiai felfogása volt a meseszövegek írásbeliségben való megjelenítéséről, annál is nagyobb jelentőségű, mivel Gyulai Pállal egyetemben a gyakorlatban, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében ő alakította ki a magyar folklórszöveg-közlés normáit.

Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből (1872)

A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete 1872-ben jelent meg, *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* címmel, a Kisfaludy Társaság égisze alatt. Az *Uj folyam* megjelölés arra utalt, hogy a kiadványsorozat az Erdélyi János szerkesztette népköltési kiadványok folytatásaként értelmezte magát: Erdélyi ugyanis a Kisfaludy Társaság gondozásában *Magyar népköltési gyűjtemény* sorozatcímmel jelentette meg 1846–1848-ban a *Népdalok és mondák* három kötetét, és bár a szabadságharc bukása után a Kisfaludy Társaság működése szünetelt, az 1851-ben kiadott *Magyar közmondások könyvét*, és az 1855-ben közzétett *Magyar népmesék* című kötetet is e sorozat részének tekintette a gyűjtő-szerkesztő Erdélyi.

A Kisfaludy Társaság intézményes működésének újraindulása után, 1861-ban Gyulai Pál vetette fel a népköltési gyűjtések folytatásának tervét, az erre vonatkozó országos hatókörű gyűjtési felhívást (amelynek megszövegezéséről a Sárospatakon élő Erdélyi Jánossal is egyeztettek) 1863-ban tették nyilvánossá a sajtó útján. A felhívás sikeresnek bizonyult, legalábbis annyi szöveg bizonyosan beérkezett a Kisfaludy Társasághoz, ami már 1864-ben lehetővé tette volna egy kötetnyi népköltési alkotás publikálását, ez azonban megfelelő kiadó és anyagi források hiányában 1872-ig húzódott (MNGY I, 1872, V.). A folyamatosan érkező népköltési küldemények nagy száma miatt a szerkesztőnek kijelölt Gyulai Pál mellé 1867-ben a Kisfaludy Társaság Arany Lászlót választotta meg társ-szerkesztőnek, aki a mese- és mondaszövegek sajtó alá rendezését látta el.

Az 1872-ben megjelent első kötet ugyanúgy regionális és műfaji szempontból is vegyes anyagot közölt, mint a *Népdalok és mondák* kötetei, és a szerkesztők javarészt levélküldemények útján eljuttatott szövegeket rendeztek

sajtó alá, vagyis a szövegek előadóira, az előadás módjára vonatkozó ismeretekkel csak akkor rendelkezettek, ha ezt a szövegeket lejegyző gyűjtő levelében maga jelezte; az elhangzó szöveg lejegyzésének módjára, az egyes gyűjtők textualizációs eljárásaira vonatkozólag pedig nem lehetett rálátásuk.⁵⁸ A mesék és mondák (a *Népdalok és mondák* kötetbeosztásához hasonlóan) a kötet végén kaptak helyet, összesen 37 szöveget tartalmazott ez a fejezet (a mondákat természetesen jelenségekről szóló eredetmagyarázó mondák képviselték). A szövegeket római számmal és címmel jelölték, a mesék és mondák végén zárójelben pedig feltüntették a gyűjtő nevét és a gyűjtés helyét.

Az MNGY első kötetének Arany László nemcsak szerkesztője volt, hanem gyűjtőként is közreműködött abban (akárcsak Gyulai Pál); összesen 13 szöveget tett közzé: nyolc mesét, négy eredetmagyarázó mondát és *Csehó Pista* címmel egy balladát.⁵⁹ E szövegek gyűjtési helyeként Bihar megye, Hódmezővásárhely, Nagykőrös, Alföld, Pest, Pest megye szerepelt, ami nagyjából korrelál Arany László lakhelyeivel (1844–1851 Nagyszalonta, 1851–1861 Nagykőrös, 1861–Pest), bár az 1850-es évek közepétől gimnazista osztálytársai családjainál töltve a vakációk egy részét, illetve a barátaival közösen tett utazásai révén Arany László az ország más területeire is eljutott. Mint látható, a tizenkét, Arany László közölte folklórszöveg a *Mesék és mondák* fejezetben közzétett korpusznak mintegy harmadát tette ki. E szövegeknek egyébként, eltérően az *Eredeti népmesékben* kiadott meséktől, nem maradt fenn a kézírata.

Szerkesztőként az MNGY első kötetében Arany László két írásában reflektált a mesék válogatásának és közzétételének módjára. A Gyulai Pállal közösen jegyzett szerkesztői előszóban röviden kitértek textológiai problémákra, illetve a jegyzetapparátus kialakításának kérdésére. Eszerint a szövegek kiválogatását és közreadását tekintették fő feladatuknak, a jegyzetek nem kimerítőek, és

⁵⁸ A mese- és mondaszövegek lejegyzésében Arany László mellett Baksay Sándor (Csurgó vidéke), Bodros Katicza (Garam mente), Brassai Sámuel (Torockó), Erdélyi János (Sáropatak), Gyulai Pál (Kolozsvár, Szilágyság, Erdély), Illésy György (Debrecen), Kriza János (Háromszék, Székelyföld), Márki Sándor (Sarkad, Bihar megye), Szél Lajos (Hódmezővásárhely), Török Károly (Hódmezővásárhely, Bihar megye, Székesfehérvár) működött közre. A Kisfaludy Társaság újraindításáról és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kiadásáról, a gyűjtőkről és a szerkesztői koncepcióról bővebben lásd DOMOKOS, 2015, 265–343.

⁵⁹ A közölt ballada kapcsán érdemes megjegyezni, hogy 1864-ben Arany László a Krizaballadák feltételezett plagizált volta kapcsán azzal zárta írását, hogy a *Molnár Anna* balladának két variánsa is birtokában van, és tervezte nyilvánosságra hozatalukat is: „Különbén Ajgó Márton már két alakban jött ki (a Szemlében s a Koszoruban); nálam még azonkívül két variánsa van, s ha ezt valamikor alkalom lesz bemutatni a közönségnek, meg fog győződni, hogy ez a sok változat még sem *oláhból lopott*” (ARANY L., 1864, 2.). E megjegyzés értelmében Arany László népköltési gyűjteménye nem csupán meséket, illetve eredetmondákat, hanem balladákat is tartalmazott (esetleg más műfajokat is, figyelembe véve pl. a találósok iránti érdeklődését).

leginkább arra törekedtek, hogy a már ismert variánsokat adatolják. Forrásaik eltérő jellegűek voltak: a gyűjtők küldeményei mellett ugyanis korábban már nyomtatásban, a sajtóban vagy populáris kiadványokban megjelent szövegeket is felhasználtak („mindent, a mit a hirlapok-, folyóiratok- és naptárakban elszórva találtunk és hiteles adalékoknak itéltünk” – MNGY I, 1872, VI.).

Ami a szövegközlés módját illeti,⁶⁰ itt elsősorban a nyelvjárási formák megjelenítése vagy inkább annak hiánya kerül a középpontba. Csupán két betlehemes játékban, egy mesében és néhány balladában tudták a szerkesztők a nyelvjárási sajátosságokat érzékeltetni, melynek elsődleges oka az volt, hogy a gyűjtők a szövegeket irodalmi nyelven küldték be a Kisfaludy Társaságnak. Az egyetlen, nyelvjárási sajátosságokat feltüntető mese egyébként éppen Arany László nagykőrösi gyűjtéséből származik (*Az aranszakállú embör*). Bár a Kriza János gyűjteményéből közölt, *A halhatatlanságra vágyó királyfi* című mese végén is szerepel a megjegyzés: „Háromszéki székely tájszólás szerint”, ez azonban néhány lapalji szómagyarázat mellett nem olyan pontosságú átirat, mint az Arany László közölte nagykőrösi mese szövege, amely a kiejtés sajátosságainak aprólékos érzékeltetésével is igyekezett megteremteni a szóbeliség illúzióját. A nyelvjárási beszéd írásbeli megjelenítése koncepcionális váltást is jelez: így ugyanis előtérbe kerül az iskolázott *gyűjtő* irodalmi nyelven lejegyzett szövegváltozata helyett a *mesemondó* elbeszélő módjának, nyelvi jellegzetességeinek dokumentálása; bár a mesetudással rendelkező adatközlők személye továbbra is rejtve maradt az olvasók (és feltehetően a szerkesztők) előtt is.

A szerkesztők az előszót a népköltészet veszélyeztetett volta miatt sürgető gyűjtési felhívással fejezték be, amely egyébként jelöletlen átvétel volt Arany János *Nyugot-felföldi népmondák* című, 1861-ben közzétett írásából.⁶¹

A mesékhez és mondákhoz írott jegyzetapparátusa (MNGY I, 1872, 595–607.) bevezetőjét Arany László a következő megállapításokkal nyitotta meg:

„A népmesék gyűjtését az irodalomra nézve két tekintet teszi fontossá. Egyik a mesék tartalmában található mythologiai s általában világnézleti anyag becse, a másik az elbeszélésnek, a költői leleménynek, a cselekvények bonyolításának, az élczeknek, szójátékoknak, a nyelv használatának aesthetikai értéke. A jelen kötet szerkesztésében főleg emez utóbbi tekintetre helyeztük a súlyt.” (MNGY I, 1872, 595.)

⁶⁰ A textualizációs eljárások azonosításához szükség lenne a beküldött kéziratos szövegek feltárására, illetve a kiadott szövegekkel való összevetésükre, erre azonban nem volt mód.

⁶¹ A szöveg a Kisfaludy Társaság 1863-as gyűjtési felhívásának is részét képezte. Bővebben lásd GULYÁS, 2016, 529–539.

Ezt a szerkesztési elvet azzal indokolta, hogy az addig megjelent magyar népmese-gyűjteményekhez képest olyan újabb mesekéziratok, amelyek újszerű mitológiai tartalmúak lettek volna, nem érkeztek be a Kisfaludy Társasághoz, a rendezetlen anyagot növelni nem akarták, a variánsok pedig – ahogyan azt Pap Gyula kötete kapcsán korábban kifejtette – leginkább arra használhatók, hogy információval szolgáljanak arra nézvést, hol és milyen formában terjedt el egy már ismert mese. Arany László akárcsak mesetanulmányában, a népköltési gyűjtemény szerkesztőjeként is nagyobb hangsúlyt kívánt fektetni az addig elhanyagolt mesei műfajok megismerésére, összhangban egyébként a Kisfaludy Társaság gyűjtési felhívásaiban is megfogalmazott, korábban elhanyagolt mesei műfajok iránti érdeklődésével.⁶²

„Nem az anyag hiánya kényszerített tehát, hanem önkénytelen kerestük azon kisebb meséket, melyekben a *csudás*-nak kevés szerep jut, de az előadás modora, az alakítás ügyessége, a nyelv sajátága (olykor rhythmusa is), egy ötlet, szójáték vagy hangutánzás érdemlik meg az irodalmi méltatás figyelmét. E fajt eddigi gyűjtőink jobbára mellőzték, pedig ez apróságok a nép észjárását s a népköltészet szellemét gyakran hivebben visszatükrözik s aesthetikailag is több beccsel bírnak mint a sokféle csudás, de többnyire régen ismeretes részletek keverékei. Utat óhajtánk jelölni e részben az ezutáni gyűjtők számára.” (MNGY I, 1872, 596.)

A szerkesztői koncepció része volt az is, hogy minden (ismert, vagyis elkülönített) mesei műfaj képviselve legyen a kötetben; a műfajok beosztására vonatkozólag pedig Arany László mesetanulmányát tekintették irányadónak. Az Arany László nevével közreadott mesék megfeleltek ennek a kritériumnak, a nyolc meséből kettő (a mai műfaji terminusokkal leírva) legendamese, kettő tündérmese, három állatmese, egy pedig hazugságmese.

A jegyzetekről előzetesen csupán annyit közölt Arany László, hogy azok sem nem kimerítőek összehasonlító szempontból, sem esztétikai elemzést nem kívánnak adni a mesékről, pusztán a szerkesztőben felötlött észrevételek halmazaként tekintendők. Bár ez munkája valamiféle lefokozásának tűnik, valójában maga a jegyzetapparátus léte is újdonságnak számított a magyar népmese-kozlési gyakorlatban. A jegyzetanyag beillesztése a Grimm testvérek újítása volt a *Kinder- und Hausmärchen* kiadásaiban, és iránymutatásuk szerint a népmese-gyűjteményeket (mivel azok nem pusztán szórakoztató irodalomnak tekintendők) ilyen jegyzeteknek kellett volna kísérniük. Az 1850-es és 1860-as években kiadott magyar népmese-gyűjtemények azonban továbbra is jegyzet-

⁶² A gyűjtési felhívásokról részletesen lásd DOMOKOS, 2015, 285–288.

apparátus nélkül jelentek meg, az azokról szóló bírálatok⁶³ pedig megpróbálták legalább részben pótolni a kötetek ezen, egyre világosabbá váló hiányosságát. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény*ben tehát ez a régóta elvárt jegyzetapparátus is társult a szövegekhez, és ez lett a tudományos igényű népmese kiadás normája évtizedeken át.

A mesékhez írt rövid jegyzeteiben Arany László kiindulásként általában valamiféle jellemzést adott az egyes mesékről (szerkezete, elterjedtsége, eredete, nyelvi és narrációs jellegzetességei, műfaja stb.), melyek az esetek többségében mintegy indokolták is, miért került be a szöveg a kötetbe, majd a korábbi magyar variánsokat ismertette (nagyreszt teljes körűen), illetve a nemzetközi változatokra is kitért. Ehhez használta a Grimm testvérek mesegyűjteményének 1857-es nagykiadását, illetve Joseph Wenzig cseh, morva és szlovák népköltési gyűjteményét, Josef Haltrich erdélyi szász népmesegyűjteményét, Friedrich Müller erdélyi mondagyűjteményét, valamint a már Henszlmann által is olvasott bánsági román mesegyűjteményt a Schott fivérektől (WENZIG, 1866; HALTRICH, 1856; MÜLLER, 1857; SCHOTT, 1845).

Székelyföldi gyűjtés (1882)

Míg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete a *Népdalok és mondák*hoz hasonlóan az egész magyar nyelvterület népköltészetét kívánta reprezentálni, a sorozat harmadik, 1882-ben megjelent kötete egy régió, a Székelyföld népköltésének bemutatására törekedett. A gyűjtemény immár Kriza János halála után, a *Vadrózsák* folytatásaként, újabb székelyföldi népköltési gyűjtést kívánt közkinccsé tenni, egyfelől a Kriza-hagyatékban talált kéziratok, másfelől Orbán Balázs korábbi, illetve Benedek Elek és Sebesi Jób recens gyűjtései alapján.⁶⁴ Figyelemre méltó, hogy míg az 1850-es, 1860-as években több gyűjtemény – címében is jelölve ezt – egy nemzeti közösség vagy népcsoport alkotásaként láttatta a közölt szövegeket (*magyar, székely, palóc*), a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetei területi alapon különítették el és azonosították a népköltési alkotásokat (*Magyarország, Erdély, Székelyföld, Csongrád megye*).

⁶³ Főként Ipolyi Arnold szorgalmazta Erdélyi János és Gaal György népmesegyűjteményeiről szóló ismertetéseiben a tudományos igényű meseközlést (IPOLYI, 1855, 1858). Lásd GULYÁS, 2017a, 230–232; de Gyulai Pál is hasonlóképpen vélekedett erről a kérdésről: GYULAI, 1862, 392.

⁶⁴ Az MNGY második, 1872-ben Török Károly Csongrád megyei gyűjtését közreadó kötetét Arany László és Gyulai Pál útmutatása nyomán a gyűjtő maga szerkesztette, és a jegyzetapparátust is ő készítette el. Török Károlyról lásd DOMOKOS, 2015, 318–323.

1882. július 20-án kelt előszavukban a szerkesztők így foglalták össze a szövegválogatás elveit és a jegyzetapparátus jellegét: „Gyűjteményünk e kötetét is némi tájékoztató és felvilágosító jegyzetekkel kísértük, (a balladákat és dalokat Gyulai Pál, a meséket és mondákat Arany László), de ezek nem igénylik magoknak a teljességet. A mint az I-ső kötet előszavában is megjegyeztük, fődolog volt előttünk a beküldött anyag megválasztása és gondos kiadása; a kritikai magyarázatot úgy nyelvi, mint esztétikai tekintetben nagyrészt mellőztük s csak a legfőbb pontokra szorítkoztunk” (MNGY III, 1882, VI.).

Az MNGY harmadik kötetében 13 meseszöveg jelent meg, a szerkesztők mindegyik után feltüntették a forrást. Ezek szerint négy mese származott az 1875-ben elhunyt Kriza János hagyatékából, öt szöveg Orbán Balázs gyűjtéséből, négy mese után pedig a „Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtése” megjelölés szerepelt.

A mesék vonatkozásában Arany László rövid összehasonlító típus- és motívumvizsgálata kiterjedt Gaal, Mailáth, Erdélyi, Jókai, Merényi, Kriza, valamint a maga gyűjteményére, a nemzetközi anyagból Straparola 16. századi, Velencében kiadott novellagyűjteményére, a *Kinder- und Hausmärchen*-re, az *Ezeregyéjszakára*, Rimauski (Ján Francisci) szlovák és Haltrich száz népmeséire, utalt emellett szépirodalmi szövegekre is (pl. *A Jóka ördöge*). Hosszasabban csak *A zarándok és az Isten anygala* című mesére tért ki, annak a magyar anyagban ismeretlen volta és feltételezhető keleti eredete miatt: bemutatta a héber szöveget, a *Koránban* olvasható változatot, majd Voltaire *Zadigját*. A variabilitás érzékeltetése mellett Arany László esztétikai szempontból csupán egyetlen mesét minősített (*A szép ember és a csalfa asszony*), melyet az *Ezeregyéjszakában* olvasható szövegből eredeztetett, s amelyhez képest azt „tetemesen megromlott”-nak és „gyarló reminiscencia”-nak nevezte (MNGY III, 1882, 458.).

Összességében, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* jegyzeteiben a *változat/variáns* fogalma központi szerepet játszott, és úgy tűnik, a szóbeliségben keletkező és hagyományozódó szövegek alapvető jegye, vagyis változékonyságuk, ekkor már nem anomáliaként, hanem olyan sajátosságként értelmeződött, amelyet dokumentálni kellett, és nem egyetlen helyes változatra redukálni. Az összehasonlítás nem csak szigorúan véve a magyar népköltészet körére terjedt ki, hanem azon túlmenően a nemzetközi folklór és szépirodalom anyagát is bevonta. A variánsok regisztrálása során ugyanakkor a változatok egyfajta hierarchikus elrendezése is megfigyelhető az újdonság, eredetiség, esztétikai érték kritériumai mentén. Ez a megközelítés tehát láttatni engedi már a variánsok *hálózatát*, ugyanakkor elemeit nem tekinti egyenértékűnek, hanem különféle szempontok mentén minősíti és rangsorolja az érintett szövegeket.⁶⁵

⁶⁵ A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* következő, negyedik kötete, csupán húsz év múlva, 1902-ben látott napvilágot; ekkor Arany László már nem élt. Nem tudni, foglalkozott-e

Bírálat Benedek Elek *Magyar mese- és mondavilág*
című gyűjteményéről (1894)

Arany Lászlónak a mesére vonatkozó utolsó írása a Benedek Elek népmese-gyűjteményéről közzétett kritikája volt. A millennium alkalmából készült, 1894 és 1896 között öt kötetben kiadott hatalmas gyűjtemény, a *Magyar mese- és mondavilág* célja az volt, hogy „népies irodalmi nyelven” újramesélve „a magyar nép meseköltése az ezer éves ünnepig közkinccsé váljék, [...] hogy egyként kedves olvasmánya legyen a népnek is, a művelt közönségnek is.” Benedek Elek javarészt korábban már megjelent magyar népmeséket és mondákat közölt újra a maga stílusában elbeszélve/újraírva, melyeket a maga gyűjtött-hallotta meseszövegekkel egészített ki. Az előbbieket forrását megadta, az utóbbiakét nem. A gyűjtemény óriási könyvsiker lett, az 1920-as évekig mintegy háromszázezer példányban látott napvilágot (KOVÁCS, 1961, 439.), és nemcsak a piacképes keresletet jelentő középosztály gyermekeinek szolgált olvasmányául, hanem az olcsó kiadások és a mesék szájhagyományozásba való bekerülése révén kimutathatóan nagy hatást gyakorolt több 20. századi (akár írástudatlan) mesemondóra is (KOVÁCS, 1977a).

A gyűjtemény első kötetéről írt, *r-* szignójú bírálat 1894-ben jelent meg a Gyulai Pál szerkesztette *Budapesti Szemlé*ben. A bírálat szerzőségét illetően Gyulai Pál 1901-ben, már Arany László halála után, egy Kriza János veje-nek írott levelében úgy nyilatkozott, hogy azt Arany László írta (KRIZA, 2012, 239–241.), és a szöveget közölte is az *Összes Művek* irodalmi és nyelvészeti tanulmányokat, valamint bírálatokat tartalmazó kötetében.⁶⁶ Arany László jól ismerte Benedek Elek munkásságát, hiszen a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*

népmesékkal 1882-t követően. 1882 októberében Arany János meghalt; a következő években Arany László hivatali munkája mellett édesapja kéziratok hagyatékának, levelezésének összeállításán és kiadásán dolgozott. Mindenesetre 1883-ban Kálmány Lajosnak írt, a *Szeged népe* második kötetét megköszönő levelében néhány figyelemreméltó megállapítást tett: „Igen tisztelt uram! Fogadja legőszintébb köszönetemet a megküldött népköltési gyűjteményért. Még csak futólag, főleg a meséket, nézhettem át s valóban jogosultnak kell elismernem azon önérzetes nyilatkozatot, melylyel levelében a gyűjtemény e részéről megemlékezik. Vannak a mesék között nagyon ismeretesek is, de vannak kivált a kisebbek közt a magyar néphumornak oly jellemző és sajátos termékei, melyekről alig lehet kétség hogy ott születtek a magyar alföldön. Ez pedig nem mindennapi dolog. Egy pár állat meséje olyan, hogy az ember mindjárt hozzájuk képzelet a ködmönös hallgatóságot is. Ismételt köszönettel Bpest 1883 jan 8 alázatos szolgája Arany László.” A levél a *150 éve született Kálmány Lajos* című, a Somogyi Könyvtár által készített virtuális kiállítás (2002) részeként olvasható: http://ujszeged.hu/Kalmany_Lajos/Somogyi_Konyvtar/aranyl.html

⁶⁶ ALÖM II, 1901, 406–414. Szinnyei József szerint Arany Lászlónak a *Budapesti Szemlé*ben használt szignói a következők voltak: *y. i.*, *y.* és *-r-* (SZINNYEI, I, 1891, 234.).

Székelypöldi gyűjtés című harmadik kötetének szerkesztőjeként Benedek Elek népköltési gyűjtését is gondozta.

A recenzióban Arany László száraz gúnnyal intézte el Benedek Elek szerinte nagyzó programját és a megvalósítás mikéntjét. Kritizálta Benedek Elek forráskezelését (mert a szövegeket korábban már napvilágot látott gyűjteményekből vette és írta át, emellett forrásfeltárása kétséges és esetleges volt), szerkesztését (a történeti mondákat a mesék között szerepeltette, ami ellentmond a műfaji klasszifikációnak), homogén, egységesítő narrációját, kompozíciós hiányosságait és túlzásba vitt stílris sajátosságait. Mindezen kifogások természetesen arra is fényt vetnek, milyen szövegközlési normák sérülését érzékelte Arany László a Benedek Elek által közzétett korpuszban.

Benedek Elek a bírálatot Gyulai Pálnak tulajdonította. Mivel a recenzens a *Magyar mese- és mondavilág* elbeszélő stílusát is több szempontból negatívan minősítette („előadása nem olyan ős eredeti és nem olyan tartalmas, mint a Krizáé”) Benedek Elek válaszában olyan információkat tett nyilvánossá, amelyek visszamenőleg tették kétségessé az Arany László és Gyulai Pál szerkesztette népköltési gyűjteményben megjelent szövegek hitelességét. Benedek visszaemlékezése szerint ugyanis a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* harmadik kötetében megjelent, Kriza János gyűjtéséhez sorolt és most ideális szöveg-példaként említett meséket⁶⁷ – Orbán Balázs szövegei mellett – ő maga írta át, és tette ezt a szerkesztő, Gyulai Pál megbízásából (BENEDEK, 1894). Benedek Elek állítására sem Arany László, sem Gyulai Pál nem reagált nyilvánosan.

Arany László halála után egy évvel, 1899-ben, Katona Lajos szintén elmarasztalta Benedek Elek gyűjteményét (KATONA, 1899, 64.), és az „igazi” „népköltési” szövegekkel (melyeket véleménye szerint Arany László mesegyűjteménye, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetei, illetve a *Vadrózsák* képviseltek) szemben „nagyon is átdolgozott” meséknek minősítette azokat, olyan *apokrif* szövegeknek, amelyek a kánonon kívüliek, noha olyan benyomást próbálnak kelteni, mintha „igaziak” lennének, ilyen értelemben tehát hamisítványok. Benedek Elek erre adott válaszában további információkkal szolgált a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*ben közölt mesék hitelességével kapcsolatban. Eszerint a meséket Gyulai Páltól kapta átírásra, majd az elkészült szövegeket Arany Lászlónak adta át (ez volt az egyetlen alkalom, hogy találkoztak). A „pedantságig lelkiismeretes” Arany László egy szót sem javított a Benedek által megírt szövegeken, amit ő munkája elismeréseként értékelt (BENEDEK, 1899).

Gyulai Pál 1901-ben, fent említett, Kriza vejéhez írt magánlevelében (amelyet Kovács János az évben publikált is, elhunyt apósa védelme érdekében) úgy

⁶⁷ Bár Arany László nem az MNGY-ben, hanem a *Vadrózsákban* megjelent mesékre utalt, amikor „Krizza előadásáról” szólt pozitívan (KRIZA, 2012, 240.).

nyilatkozott, hogy Arany László választott ki négy mesét átírásra, és közösen (vagyis Arany Lászlóval együtt) bízták meg Benedek Eleket ezzel a feladattal.⁶⁸ Ezeket a meséket azután a szerkesztők a kiadványban nem a többi mesénél alkalmazott „Kriza gyűjtése”, hanem a „Kriza hagyatékából” forrásmegjelöléssel látták el, a kétféle szövegközlést megkülönböztetendő.

Összességében, bár az „igazi” népmeséről folytatott vitában ellentétes nézeteket képviseltek a felek (legalábbis a *Székelyföldi gyűjtés* és a *Magyar mese és mondavilág* értékelését tekintve), valójában Arany László, Gyulai Pál és Benedek Elek alapvetően hasonlóan gondolkodtak a népköltési szövegközlés alapelveiről, ezek az elvek pedig a gyűjtő és mesemondó (Arany János megfogalmazta) azonosításából eredtek, és az egyedi előadás esetlegességeitől megtisztított, reprezentatív szövegvariáns írásbeli megteremtésére törekedtek.

IRODALOM

AJÖM

- 1962 *Arany János Összes Művei X. Prózai művek 1.* Sajtó alá rendezte KERESZTURY Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1968 *Arany János Összes Művei XI. Prózai Művek 2.* Sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1963 *Arany János Összes Művei XII. Prózai Művek 3.* Sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 1975 *Arany János Összes Művei XV. Arany János levelezése (1828–1851).* Sajtó alá rendezte SÁFRÁN Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2014 *Arany János Összes Művei XVIII. Arany János levelezése (1862–1865).* Sajtó alá rendezte ÚJ Imre Attila. Budapest, Universitas Kiadó – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet.

⁶⁸ „Mesét Krizától sajátkezűleg leírva egyet se találtunk, hanem találtunk számos oly mesét, melyeket papok, diákok, tanítók küldöttek be Krizához. Ezeket Arany László, a ki a gyűjtemény mesei részét szerkesztette (én a balladákat és a dalokat szerkesztettem) gondosan elolvasta, de kevés használhatót talált bennök, mert részint ismert mesék voltak, részint pedig kevés becűek, mindamellett kiválasztott közülök négyet s abban állapodtunk meg, hogy a kissé dagályos előadást egyszerűsíteni kell s erre Benedek alkalmas lesz, a ki épen most gyűjtött Székelyföldön népmeséket s még élénken viszhangozhatik benne a székely népmesék előadásmódja. Így biztunk meg Benedeket a négy mese átírásával, melyeket azután Arany László átnézett, itt-ott javított is rajtuk s jegyzeteket irt hozzá a kötet végén.” Gyulai Pál Kovács Jánoshoz, Budapest, 1901 eleje (KRIZA, 2012, 240.). A szóban forgó négy mese (amelyek a „Kriza János hagyatékából” megjelöléssel jelentek meg az MNGY harmadik kötetében és amelyeket tehát Benedek Elek átírt): I. *Szerencsének szerencséje* II. *A tejkút* III. *A táltos királyleány* VI. *Mondjad hát: széna!*

- 2015 *Arany János Összes Művei XIX. Arany János levelezése (1866–1882)*. Sajtó alá rendezte KOROMPAY H. János. Budapest, Universitas Kiadó – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet.

ALÖM I.

- 1900 *Arany László Összes Művei I. Költeményei*. Közrebocsátja GYULAI Pál. Budapest, Franklin Társulat.
- 1901 *Arany László Összes Művei II. Tanulmányai I*. Közrebocsátja GYULAI Pál. Budapest, Franklin Társulat.
- 1901 *Arany László Összes Művei II. Tanulmányai II*. Közrebocsátja GYULAI Pál. Budapest, Franklin Társulat.
- 1901 *Arany László Összes Művei IV. Magyar népmese-gyűjteménye*. Közrebocsátja GYULAI Pál. Budapest, Franklin Társulat.

ARANY László

- 1862 *Eredeti népmesék*. Pest, Heckenast.
- 1864 Egy pár székely „vad rózsza” védelme. *Pesti Napló*, 15, 118, május 25. 1–2.
- 1867 Magyar népmeséinkről. *Budapesti Szemle*, 11, 8, 25. sz., 40–66, 26–27. sz., 200–228.
- 1870 Magyar népmeséinkről. *A Kisfaludy Társaság Évtlapjai*, 4, 108–191.
- 1904 *Arany László Munkái*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta KOZMA Andor. Budapest, Franklin Társulat.
- 1960 *Válogatott művei*. Sajtó alá rendezte NÉMETH G. Béla. Budapest, Szépirodalmi Kiadó.
- 1978 Magyar népmeséinkről. In: DÖMÖTÖR Tekla – KATONA Imre – VOIGT Vilmos (szerk.): *Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény*. I. 1840–1900. 340–391. Budapest, Tankönyvkiadó.

BENEDEK Elek

- 1894 A „bak-arasznyi” ember. *Fővárosi Lapok*, 31, 336, december 5. 2887–2889.
- 1894–1896 *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése I–V*. Széchy Gyula szövegrajzaival. Budapest, Athenaeum.
- 1899 „Nyilttér”. *Magyar Kritika*, 2, 16, (május 15.) 244.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János

- 1864 *A magyar nyelv szótára*. Második kötet. Pest, Emich Gusztáv.

DOMOKOS Mariann

- 2010 Közelitések Arany László népmeseszöveg-koncepciójához. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és nyelv*. 297–312. Budapest, Akadémiai Kiadó. /Folklór a magyar művelődéstörténetben/
- 2015 *Mese és filológia: Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DOMOKOS Mariann – GULYÁS Judit

- 2009 Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László *Eredeti népmesék* című művének kritikai kiadásáról. In: BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore XXVI.* 11–77. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

FARAGÓ József

- 1965 Utószó. In: *Fehérlőfia. Arany László magyar népmeseegyűjtéséből.* 149–157. Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó.

GRIMM

- 1861 *Gyermek s házi regék Grimm után.* I. rész. Fordította NAGY István. Pest, Engel és Mandello tulajdona. /Ifjúsági Könyvtár II./

GULYÁS Judit

- 2008 A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között, *A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza* alapján. In: GULYÁS Judit (szerk.): *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról.* 165–241. Budapest, ELTE Folklore Tanszék. /Artes Populares 23./
- 2010 „Mert ha irunk népdalt, miért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- 2011 Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. In: BENEDEK Katalin (szerk.): *A népköltészet terített asztalánál.* 25–46. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2015 A szóbeliség értéke, értelmezése és a folklorisztika önmeghatározása. In: NEUMER Katalin (szerk.): *Médiák és váltások.* 11–29. Budapest, MTA BTK Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó. /Identitások és Médiák II./
- 2016 Egy skót népmeseegyűjtés magyar recepciója (Arany János: Nyugot-felföldi népmondák). *Ethnographia*, 127, 520–542.
- 2017a „Ama solidaritás”... – A mese értelmezése Arany János értekező prózájában az 1850-es és 1860-as évek fordulóján. In: CIEGER András (szerk.): „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*” *Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai.* 209–242. Budapest, MTA BTK – OSZK – Universitas Kiadó.
- 2017b A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In: HANSÁGI Ágnes – HERMANN Zoltán – MÉSZÁROS Márton – SZEKERES Nikoletta (szerk.): *Mesebeszéd: A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve.* 131–168. Budapest, Fiatal Írók Szövetsége.

GYULAI Pál

- 1862 *Eredeti népmesék.* Összegejtette ARANY László. [Ismertetés] *Buda-pesti Szemle*, 1, 15, 386–392.

HAHN, Johann Georg von

1864 *Griechische und albanesische Märchen*. 1–2. Leipzig, Verlag von Wilhelm Engelmann.

HALTRICH, Josef

1856 *Deutsche Volksmärchen aus dem Sachsenlande in Siebenbürgen*. Berlin, Springer.

HENSZLMANN Imre

1847 A népmese Magyarországon. *Magyar Szépirodalmi Szemle*, 1, 2. félév, 6, augusztus 8. 81–86; 7, augusztus 15. 100–106; 8, augusztus 22. 117–122; 9, augusztus 29. 133–141; 10, szeptember 5. 152–156; 11, szeptember 12. 164–172; 12, szeptember 19. 181–188; 13, szeptember 26. 200–207; 14, október 3. 213–220; 15, október 10. 228–236; 21, november 21. 321–324; 22, november 28. 346–349; 23, december 5. 361–366; 24. december 14. 379–380.

IPOLYI Arnold

1854 *Magyar mythologia*. Pest, Heckenast.

1855 Erdélyi János. Magyar népmesék. *Magyar Sajtó*, 1, 82.

1858 A magyar népmeseügy s különösen Gaal György mesegyűjteménye. *Új Magyar Múzeum*, 8, 413–424.

K. G. [KAZINCZY Gábor]

1864 Finn népmesék III. *Koszorú*, 2/1, 4, 1864. január 24. 89–90.

KATONA Lajos

1899 Contes et légendes de Hongrie... [Ismertetés] *Ethnographia*, X, 63–65.

1903 Magyar népmese-typusok. *Ethnographia*, XIV, 30–39, 125–138, 189–196, 236–239, 418–425, 463–468.

KOVÁCS Ágnes

1961 Benedek Elek és a magyar népmesekutatás. *Ethnographia*, LXXII, 430–444.

1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. In: DIÓSZEGI Vilmos (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 177–214. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

1977a A 20. században rögzített magyar népmeseszövegek 19. századi nyomtatott forrásai. 2. Benedek Elek: Magyar mese- és mondavilág I–V. In: KÓSA László (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 139–188. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoport.

1977b Dalbetétes mese. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* I. 550. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- 1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In: NOVÁK László (szerk.): *Arany János tanulmányok*. 495–530. Nagykőrös, Arany János Múzeum. /Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II./
- KÖHLER, Reinhold
1862 Nasr-eddin's Schwänke. *Orient und Occident*, 1, 431–448.
- KRIZA János
1863 *Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Első kötet. Kolozsvárt, Stein János erd. muz. egyleti könyvtár bizománya.
2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szétszórtódott kéziratot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi SZAKÁL Anna. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház.
- LIEBRECHT, Felix
1862 Beiträge zum Zusammenhang indischer und europäischer Märchen und Sagen. *Orient und Occident*, 1, 116–136.
- MNGY
1872 *Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják ARANY László és GYULAI Pál. Pest, Athenaeum.
1882 *Magyar Népköltési Gyűjtemény III. Székelyföldi gyűjtés*. Gyűjtötték KRIZA János, ORBÁN Balázs, BENEDEK Elek és GYULAI Pál. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják ARANY László és GYULAI Pál. Budapest, Athenaeum.
- MÜLLER, Friedrich
1857 *Siebenbürgische Sagen*. Kronstadt, Johann Gott.
- N. N. [ARANY László]
1865a Pap Gyula: Palócz népköltemények. [Ismertetés] *Koszorú*, 3, 1, 451–452, 474–475.
1865b Egy ballada-váz s még valami. *Koszorú*, 3, 1, 522–524.
- NAGY Ilona
2015 A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In: Uő: *A Grimm-meséktől a modern mondáig. Folklorisztikai tanulmányok*. Szerkesztette GULYÁS Judit. 15–63. Budapest, L'Harmattan Kiadó – MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- NÉMETH G. Béla
1982 A Vadrózsa-pör és Arany. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*. 69–78. Budapest, Akadémiai Kiadó.

OLOSZ Katalin

1998 Szabó Sámuel és a Vadrózsapör. In: POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. 7–26. Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság.

ORTUTAY Gyula

1940 Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés. (Magántanári előadás, Szeged, 1940. március 14.) *Szellem és Élet*, 4, 4, 192–202.

r.- [ARANY László]

1894 Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek. Első kötet. [Ismertetés] *Budapesti Szemle*, III, 80. kötet, 216, 473–478.

SÁFRÁN Györgyi

1960 *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézet.

SCHOTT, Arthur und Albert

1845 *Walachische Maehrchen. Mit einer Einleitung über das Volk der Walachen und einem Anhang zur Erklärung der Mährchen*. Stuttgart und Tübingen, J. G. Cotta'scher Verlag.

SOMOGYI Sándor

1956 *Arany László*. Budapest, Művelt Nép.

SZABÓ Sámuel

2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi OLOSZ Katalin. Budapest – Marosvásárhely, Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó.

SZALONTAI [ARANY János]

1880 Állatbeszélgetések. *Magyar Nyelvőr*; 9, 188–189.

SZILÁGYI Márton

2017 Arany, Chamisso, Bürger. Arany János: Bor vitéz. In: KOROMPAY H. János (szerk.): „Óhajtom a classicus írók tanulmányát”. *Arany János és az európai irodalom*. 233–243. Budapest, MTA BTK – Universitas Kiadó.

SZINNYEI József

1891 *Magyar írók élete és munkái* I. Budapest, Hornyánszky Viktor akadémiai könyvkereskedése.

TAMÁS Ildikó

2018 Nyelvrokonság, műfordítás, népköltészet az Arany János által szerkesztett *Szépirodalmi Figyelő* és *Koszorú* hasábjain. In: ISPÁN Ágota Lídia – LANDGRAF Ildikó – MAGYAR Zoltán (szerk.): *Ethno-Lore* XXXV. 43–83. Budapest, MTA BTK Néprajztudományi Intézet.

TOMPA Mihály

1964 *Tompa Mihály levelezése*. I. 1839–1842. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta BISZTRAY Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó. /A magyar irodalomtörténetírás forrásai 6./

WENZIG, Joseph

1866 *Westslawischer Märchenschatz: Ein Charakterbild der Böhmen, Mährer und Slowaken in ihren Märchen, Sagen, Geschichten, Volksgesängen und Sprüchwörtern*. Mit Musikbeilagen. Lipsce, Senf.

Y. I. [ARANY László]

1864 Dunamelléki eredeti népmesék. [Ismertetés] *Koszorú*, II, első félév, 9, 209–212.

ZSIGMOND Gábor

1982 A „Vadrózsák” és a magyar folklorisztika új iskolája. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok. Tudománytörténeti tanulmányok a 19. századi folklorisztikáról*. 79–90. Budapest, Akadémiai Kiadó.

JUDIT GULYÁS

LÁSZLÓ ARANY'S INTERPRETATION OF FOLKTALES

László Arany (1844–1898) was the son of János Arany, one of most outstanding poets of Hungarian literature, whose literary oeuvre was interpreted by the contemporaries as a perfect completion of introducing (and elevating) folklore tradition into national literature with unsurpassable artistic quality. László Arany was the collector and editor of one of the most influential Hungarian folktale collections (*Eredeti népmesék*, 'Authentic folktales', 1862). The majority of the tales were recorded by his mother and sister in the 1850s, and with the comparison of the manuscript and published texts it is clearly visible that the editor heavily re-worked the manuscript texts (in many regards applying similar techniques than the Brothers Grimm did). The impact of this volume in Hungarian culture was similar to that of the Brothers Grimm: not only did it popularize certain tale types (reaching even illiterate or hardly educated tale-tellers via folklorization and elementary school readers), but its narrative style also has become standardized as the 'authentic'/'real'/'natural' way of oral narration. Besides collecting folktales, László Arany wrote a number of reviews about folktale collections in the 1860s criticizing inappropriate textualisation strategies and he was the first editor of the distinguished series *Magyar Népköltési Gyűjtemény* ('Collection of Hungarian Folk Poetry') between 1872–1882, in which he provided comparative notes to the published folktales paying attention to former Hungarian and international variants in folklore and literature (relying on Benfey's, Köhler's, Liebrecht's and the Grimms' works). In 1867 he published a comprehensive treatise (*Magyar népmeséinkről*, 'On Hungarian Folktales') which, after Imre Henszlmann's study (1847) was the second major endeavour to categorize and characterise Hungarian folktales.

The article, with the investigation of all related publications of László Arany, tries to reveal what concept he elaborated on folktale. Following Henszlmann's categorisation, Arany defined three basic categories of Hungarian folktales: symbolic tales (equalling tales of magic), characterising tales (including animal tales), and comic tales. He differentiated five sub-categories between symbolic tales: (1) being fully poetical expressions with or without underlying (ancient) symbolic meaning, (2) containing traits of Christian religion, (3) containing traits of pre-Christian pagan heroic epic, (4) containing Altaic heritage, (5) containing Indo-Germanic traits. Arany paid special attention to formerly

neglected or ignored genres, such as formula tales, animal tales and tall tales. Besides highly acknowledging Wilhelm and Jacob Grimm's scholarly achievements, he expressed his reservations as to the overgeneralizing attempt of Imre Henszlmann (and Albert Schott) to assign symbolical-mythological meaning to all tales of magic. László Arany paid special attention to the narrative style of folktale collections. He was a lawyer who contributed to the elaboration of the Copyright Act and claimed that the style of a folklore collection is the intellectual property of the collector and/or editor himself (this statement implies that the collectors/editors of folklore collections did shape the texts in an authorial way in this period). In his view the role of the collector was to find the appropriate tale-teller (preferably peasants and not soldiers, who are more exposed to 'artificial' foreign influence), and to correct the shortcomings of the actual variants relying on his (the collector's) knowledge of oral narration and tale-telling competence, but in doing so, it is strictly forbidden to invent formulas, motifs, episodes or subjects that are unknown in oral tradition. The ideal narrative style for him was the narrative mode of the Grimm tales, which he described as "containing everything that is necessary, and nothing that is redundant", and he connected simplicity of narrative style with authenticity of folktales.